

ŞEYHÜLİSLÂM HAYDARİZÂDE İBRAHİM EFENDİ'NİN “EMİR Bİ'L-MA'RÛF NEHİY ANİ'L-MÛNKER” ADLI MAKALESİ

Osman ORAL

Yrd. Doç. Dr., Bozok Ü. İlahiyat Fakültesi

osman-oral@hotmail.com

Öz

Yüce Allah Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar insanlara iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmak için peygamberler göndermiştir. İyiliği emredip kötülükten sakındırmak peygamberlerin temel görevidir. İslâm âlimlerinin tamamı fert ve toplum açısından iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışmanın gerekliliği konusunda görüş birliğindedirler. Fert ve topluluklar da iyiliği emredip kötülüklerden sakındırma görevini yerine getirdikleri sürece varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. 36. Osmanlı Padişahı VI. Mehmed Vahdeddin (1918-1922) dönemi Şeyhülislamlarından Haydarizâde İbrahim Efendi (v. 1349/1933) de toplumu bilgilendirmek ve bilinçlendirmek için *Sebilürreşâd* Dergisi'nde “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker” ile ilgili olarak dört adet makale kaleme almıştır. Bu çalışmada Şeyhülislam Haydarizâde İbrahim Efendi'nin *Sebilürreşâd* Dergisi'nde yayınlanan makalelerinin sadeleştirilmesi ve değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Peygamber; İslam Âlimleri; İyiliği Emretmek; Münkerden Nehyetmek; Haydarizâde İbrahim Efendi; Toplum.

SHAIKH AL-ISLAM HAYDARIZADE IBRAHİM EFENDİ'S ARTICLE ENTITLED “AL-AMR BI-L-MA'RÛF WA-N- NAHY 'ANİ'L-MUNKAR”

Abstract

From Prophet Adam to the last Prophet Muhammad, the almighty Allah has sent prophets for enjoining what is right and forbidding what is wrong (al-amr bi-l-ma'rûf wa-n-nahy 'ani-l-munkar). It is the fundamental duty of the prophets. All of the Islamic scholars agree about the necessity of enjoining the right and forbidding the wrong for individuals and societies. Individuals and communities were able to continue their existence as long as they fulfill this mission and duty. Haydarizâde İbrahim Efendi (d. 1349/1933) who was the Shaikh al-Islam during the rule of Mehmed Vahdeddin VI, the 36th Ottoman Sultan, wrote four articles in the journal named *Sebilurresad* about enjoining the right and forbidding the wrong with the goal for informing and also raising awareness of his community about the duty. The study provides assessments about and simplification of works of Shaikh al-Islam Haydarizâde İbrahim Efendi that were published in the *Sebilurresad*.

Keywords: Prophet; Islamic Scholars; To Order Good Deed; To Prohibit from Sin; Haydarizade Ibrahim Efendi, Society.

Giriş

İyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma yönündeki faaliyetler için kullanılan dinî, ahlâkî ve hukukî bir tabir, "الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر - Emir Bi'l-Ma'rûf Nehiy Ani'l-Münker" dir. Ma'ruf, Allah'a itaat ve O'na yaklaştıracı güzel olan her şeyi kapsayan iyilik ve güzellik, aklın ve dinin güzel gördüğü şey,¹ Münker de Allah'a isyan ve O'ndan uzaklaştıracı kötülük, dinin ve aklın kötü gördüğü, haram ve mekruh kıldığı şeydir.² Ma'ruf, hayrın, faziletin, hakkın ve adaletin kendisi yani Allah'ın ve Rasûlullah'ın emrettiği her şeydir. Aynı şekilde, münker de, Allah ve Rasûlü'nün yasakladığı hırsızlık, zina, iftira, cana kıymak, gıybet ve dedi kodu yapmak gibi açıkça yasaklanan işler ile insan tabiatının hoş karşılamayacağı, toplumun ve bireylerin huzur ve sükûnuna zarar verecek her türlü söz, davranış ve işleri kapsamı içine alır.³

İslâm âlimlerinin tamamı, iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışmanın hem fert hem de toplum açısından gerekliliği konusunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bu husus, Kur'ân ve Sünnet'te mevcuttur.⁴ İyiliği emredip kötülükten sakındırmak peygamberlerin temel görevidir.⁵ Hz. Peygamber de iyiliği tavsiye etme ile kötülüğü sakındırmanın ayrı ayrı sadaka sevabı kazandıracığını söylemiştir.⁶

Mu'tezile'nin, emir bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münkeri, beş temel prensibinden (usûl-i hamse) biri kabul etmesi⁷ konunun önemine işâret eder.⁸ İslâm Tarihi'nde ilk zuhûr eden fırka özelliğine sahip Hariciler bu prensib altında çok katı tutum izlemişler, büyük günâh işleyenleri kâfir ve fâsık saydıkları gibi kötülüğü önlemek uğruna yöneticilere isyân etmeyi (huruc), kılıç çekip öldürmeyi bile uygun görmüşlerdi.⁹ Vehhabiler örf, âdetler seviyesinde bile sünnet dışı herşeyi tevhid karşıtı bid'at ve şirk sayıp hariciler gibi katı

¹ Bkz. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l- Kur'ân*, tahk. S. A. Ravâviri, (Beyrut:1992), "ar" md. s. 495; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: ts.), "ar" md. XXXVII, 2898; Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebidi, *Tâcü'l-arûs*, "hkm" md., thk. A.Ahmed Ferrâc, (Beyrut:trs.), "ar", "nkr" madd., III, 583, VI, 192.

² Bkz. İsfahânî, *el-Müfredât*, "nkr" mad; s. 500 vd.; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "nkr" mad., L, 4540.

³ Bkz. Ömer Dumlu, *Kur'an-ı Kerim'de Maruf ve Münker*, (İzmir: 1999), s. 23 vd.

⁴ Bkz. Âl-i İmrân 3/104, 110, 114; et-Tevbe 9/71, 112; Hac 22/41; Ebu Abdullah el-Buhari, *es-Sahih*, (İstanbul: Çağrı Yay, 1981), Savm 3; Ebû'l Hüseyin el-Müslim, *es-Sahih*, (İstanbul: Çağrı Yay, 1981), Fiten, 27.

⁵ Bkz. el-A'raf 7/157.

⁶ Bkz. Buhari, Sulh, 11, Cihâd; 72, 128; Müslim, Müsafirîn, 84; Zekât, 56.

⁷ Bkz. Kadı Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, (Kahire: 1965), s. 149 vd.

⁸ Fahreddin er-Râzî, *el-Muhassâl Efkaru'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn*, (Lübnan: 1984), s. 350.

⁹ Bkz. Abdulkahir Ebu Mansur el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, çev. E.Ruhi Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), s. 54; E. Ruhi Fığlalı, "Hariciler", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, 169 vd.

düşündüler.¹⁰ Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ise itidâlî takip ederek yerine göre belli, şart ve prensipler ile herkesin kendi durum, kapasite ve konumuna göre bu görevin yapılması gerektiği görüşündedir.¹¹ Tabiinden Hasan-ı Basrî (v.110/729), *emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkeri* daha çok ahlâkî bir prensip olarak değerlendirir ve Haricilerin katı tutumuyla silahlı isyân fikrini kabul etmez, halife ve diğer yöneticilerin haksız uygulamalarını zaman zaman ağır ifadelerle eleştirerek onları adalet ve hakkaniyete çağırarak yetindiği görülür.¹² Ebu Hanife (v.150/767) de İslâm ümmetinin başında bulunan ve ümmetin birliğini temsil eden halifeye karşı -zalim dahi olsa- isyân ederek emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker adına silâhlı mücadeleye girişen ve böylece cemaatin birliğini tehlikeye sokanların ıslah etmelerinden daha ziyade ifsat ettiklerinden dolayı Hâricîler'i şiddetle tenkit etmiştir.¹³

Bütün Müslümanlara farz-ı kifâye olan bu görev,¹⁴ ferдин olduğu kadar devletin de görevleri arasındadır.¹⁵ Toplumda olması gereken bu ilkenin, sadece Müslüman kişiye, kuruma mahsus değil, her fert ve kuruluşa âit olması benimsenmiştir. Toplumda sabırla insanlara iyiyi, güzeli öğretmek, göstermek ve kötülöklere bulaşmalarına engel olmanın yolları nelerdir? 36.Osmanlı Padişahı VI. Mehmed Vahdeddin (1918-1922) zamanının Şeyhülislamı Haydarizâde İbrahim Efendi (v. 1349/1933) de toplumu bilgilendirmek ve bilinçlendirmek için "الأمر بالمعروف النهي عن المنكر" başlığı ile Sebilürreşâd Dergisi'nde dört adet makâle kaleme almıştır. Biz de bunların günümüze aktarılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Makâlelere geçmeden önce Haydarizâde İbrahim Efendi'nin hayatı, fikirleri ve eserlerine göz atmak istiyoruz.

A. Haydarizâde İbrahim Efendi'nin Hayatı

Bağdat'ın ulemâ yetiştirmiş bir âilesinden Haydarizâde Âsım Efendi'nin oğludur. 1280/1863 yılında Musul yakınındaki Erbil şehrinde doğdu. Erbil'de ilk eğitimini tamamladı. Özel öğretmenlerden sarf, nahiv, mantık, akâid, kelâm, tefsir, hadis gibi dersleri aldı.¹⁶ Adliye Nezâreti/Adalet Bakanlığı'nca açılan sınavda pekiyi derecesinde 1311/1893'de hâkimlik yapma yetkisini aldı. 17 Eylül 1887'de Zalu, 29 Ocak 1890'da Meclisi Maarif Nâzırlığında görevler yaptı. 1320/1902 yılında Haremeyni Muhteremeyn

¹⁰ Bkz. Muhammed b. Abdulvehhab, *Keşfu's-Şubuhât*, (Mekke:1986), s. 17 vd.

¹¹ Bkz. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveyni, *Kitabu'l-İrşad*, çev. A. Bülent Baloğlu, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), s.298.

¹² Muhammed İbn Abdü Rabbihî, *el İkdü'l-Ferid*, (Beyrut: trs), I, 25.

¹³ Ebu Hanife, *el-Fikhu'l-Ebsat*, Çev. M. Öz, İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992), s. 34 vd.

¹⁴ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, (İstanbul: 1959), s. 215.

¹⁵ Bkz. Osman Oral, *Kelâm Ekollerine Göre Başkanlık ve Seçimi*, (Ankara: Tiyyem Yayınları, 2015), s. 60.

¹⁶ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), II, 978.

Pâyesi ile taltif edildi ve üçüncü rütbeden Mecidi nişanı¹⁷ verildi. 8 Ağustos 1904'de Darü'l-Hayri Âli Mektebi Müdürlüğüne atandı. 23 Ağustos 1908'de Diyarbakır Merkez Kadılığı'na atandı. İki yıl sonra 27 Haziran 1910 tarihinde Defteri Hakani Şer'i Memurluğuna getirildi. 17 Eylül 1327/1911 tarihinde Kadastro Mektebi Hukuk kısmı Mecelle Öğretmenliğine tayin olundu. 01 Ekim 1916'da Padişahın emri ile Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye üyeliğine atandı. 10 Teşrin evvel 1332/1916 yılında *Turuku ve Mezâhibi İslâmiyye* Dersi Öğretmenliğine tayin olundu.¹⁸ İbrâhim Efendi, 5 Ağustos 1918 tarihli irâde-i seniyye ile Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye üyeliğine yeniden tayin edildi. Kısa bir müddet sonra Ahmed İzzet Paşa'nın istifası ile Tevfik Paşa tarafından, Mütareke'nin ve itilâf devletleri donanmalarının İstanbul önelerine doğru ilerlediği sıkıntılı günlerde kurulan ve İttihatçılar'a karşı olduğu gibi bir hürriyet ve itilâf hükümeti de sayılmayan ve daha ziyade "Padişah kabinesi" diye nitelendirilen kabineye Şeyhülislâm olarak tayin edildi (11 Kasım 1918). 12 Ocak 1919'da Ahmed Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine 2 ay 1 gün süren birinci meşihati sona erdi. Tevfik Paşa'nın 3.sadaretinde (13 Ocak 1919) tekrar Şeyhülislâm olmuştur. Bu görevinden 3 Mart 1919 tarihinde istifa etti. Ali Rıza Paşa Hükümeti sırasında 2 Ekim 1919'da üçüncü defa Şeyhülislâm oldu. İbrahim Efendi'nin 3. meşihati, kabinenin 3 Mart 1338/1920'de istifasıyla son buldu. Salih Hulusi Paşa'nın 8 Mart 1338/1920 tarihinde kurduğu kabineye İbrahim Efendi, 4. kez Şeyhülislâm olarak katıldı. Hükümetin 2 Nisan 1920'de istifasıyla Şeyhülislâmlığı da sona erdi.¹⁹ Osmanlı şeyhülislâmı Haydarizade İbrahim Efendi'nin görevde kaldığı süre toplamı 9 ay 20 gündür.

Son görevinde bulunduğu sıralarda İstanbul işgâl edilmişti. Kuvayı Milliye'nin dağıtılması esasına dayanan bir beyannamenin yayınlanması işgâl kuvvetlerince istendiğinden hükümetle birlikte Haydarizade İbrahim Efendi de istifa etmiştir. Çünkü o dönemde şeyhülislâmlık/meşihat makamı divanda temsil edilir, hükümetin atanmasıyla göreve başlar, istifasıyla da son bulurdu.²⁰ Kazasker²¹ olmaksızın Şeyhülislâm olan İbrahim Efendi, 1923

¹⁷ Mecidiye (Mecidi) Nişanı Sultan Abdülmecid Han'ın (1823-1861) 1851'de çıkardığı ilmiye ve askeriye menşuplarından üstün hizmet ve başarı gösterenlere verilen onurlandırma aracı olan nişandır. Beş rütbe olan nişanın birinci ve ikinci rütbelerin sahiplerine nişanları, padişahın huzurunda takılırdı. Edhem Eldem, *Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004), s. 9 vd.

¹⁸ Bkz. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsi*, (İstanbul: Medrese Yayınları, 1980), II, 169; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkâmı*, (İstanbul: Türkiye Yayınları, 1971), s. 163-4; Abdulkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, (Ankara: Ayyıldız Matbası, 1972), s. 252.

¹⁹ Bkz. İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, (İstanbul: 1969), s. 1721; Öztuna, *Devlet ve Hanedanlar*, s.978; Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkâmı*, s. 163; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsi*, II, 169.

²⁰ Murat Akgündüz, *Türkler, "Osmanlı Devlet Teşkilâtında Şeyhülislâmlık"*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), IX, 847-854

²¹ Kazasker, Osmanlılarda askerler arasındaki davalara bakan kadı, Dîvân-ı Hümayun'un üyesi, yargı ve eğitim teşkilâtının sorumlusudur. Şeyhülislâmın tayin işlerini yürüttüğü

yılında Bağdat'a göçtü. Oğlu Davud Paşa (v.1381/1965) Irak'ta Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Haydarizâde İbrahim Efendi, Bağdat'ta 1349/1933 yılında vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.

İbrahim Efendi'nin Türkiye'den ayrıldıktan sonra ne gibi görevlerde bulunduğu Irak Kültür Ataşeliğinden sorulmuş, 26.12.1970 tarihli cevaplarında, tahminen Vakıflar Divan Başkanlığı'nda bulunduğu bildirilmiş, vakıflarda herhangi bir görev almadığı, Vakıflar Divan Başkanlığı'nın yazısına atfen duyurulmuştur.²²

B. Fikirleri

36. Osmanlı Padişahı VI. Mehmed Vahdeddin'in ve Osmanlı devrinin Şeyhülislâmı Haydarizâde İbrahim Efendi, ileri görüşlü bir kişiydi. Bir gün Sultan Vahdeddin, kendisine halkın durumunu sorunca: "*Vahdet-i vücûd gibi vahdet-i cunûd olmuş, buradaki askerle Anadolu'daki asker birleşmişler, eski sadrazamlar padişah uğruna kendilerini feda ederlerdi. Efendimiz sadrazam uğruna nefsi şahanenizi feda ediyorsunuz*"²³ cevabını vererek, Sultan Vahdeddin'in Damad Ferit Paşa'ya olan tutkunluğunu iğneleyerek belirtmiştir. Ferid Paşa'nın ayrılması üzerine kurulan ve Kuvâ-yi Milliye ile uzlaşmaya önem vererek Ankara hükümetiyle irtibata geçecek olan Ali Rızâ Paşa kabinesinde meşihat makamını tekrar elde etmesi bu yoldaki siyasî davranışının bir sonucu olmalıdır.²⁴

Amerikalı bir gazeteci grubu İstanbul'da İbrahim Efendi'ye "*Osmanlı Devletinin gerilemesine yalnız dini hususlardaki alakasızlık mı sebep oldu, yoksa bunun başka sebepleri de var mıdır?*" gibi sorular sormuşlardı. Haydarizâde verdiği cevapta Osmanlı'nın geri kalmışlığını dini emirleri yanlış anlamak ve siyasî gayelere alet etme, dinin emrettiği bir çok ahlâkî, siyasî ve sosyal faziletlerden gaflet olarak tesbit etmektedir.²⁵ Ne yazık ki İbrahim Efendi'nin bu görüşlerini belirtmesinden birkaç sene sonra düşüncelerinin samimi duygulardan ileriye geçemediği görülecektir. Sonra Türkiye'yi terke mecbur oldu. Tevfik Paşa'nın son istifasından sonra Haydarizâde'nin Meclis-i Vükelâ'ya adaylığı bizzat Ahmed İzzet Paşa tarafından yapılmıştı. "*Erdem ve kültürüyle gerçekten gözleri ve gönülleri dolduran Haydarizâde'nin konuşmaları teselli verici idi*" kayıtları, paşanın olumlu izlenimleri arasında yer

kesim ancak mevleviyetler ve yüksek müderrislikler iken Kazaskerler ilmiye sınıfı mensuplarının tayin, azil, nakil, terfi gibi işlemlerini takib ederlerdi. Daha sonra da Şeyhülislâmlık makamına getirilirdi. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984), s. 87 vd.

²² Bkz. Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, s. 253; Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, s. 978.

²³ İnal, *Son Sadrazamlar*, s. 2071-2; Şöyle bir şiir de zikredilir: "*Haydarizâde hakikat söylemiş. Vâkıf-ı ahvâl olan takdir eder. Gelse inşafa eğer Sultan Vahid, Nefsini kendi bile ta'zir eder.*" İnal, *Son Sadrazamlar*, s. 2071-2.

²⁴ Mehmet İpşirli-Kemal Beydilli, "*Haydarizade İbrahim Efendi*", TDV *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 297-8.

²⁵ Bkz. Ceride-i İlmiye, Yıl: 5, Sayı: 51, Rebiülevvel, (1338/1920), s: 1622-3; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, II, 172.

almaktadır. Hilâfetin Osmanlı hânedanı elinde olmasının şer'an sıhhatinin her türlü şüphe ve tereddütten uzak olduğuna dâir ortaya koyduğu görüşü²⁶ ve bunun Osmanlı Devleti'nin dağılması sürecinin etkili bir silâhu olarak kullanılmaya çalışıldığı devrin güncel gelişmeleri esnasında dile getirilmekte olması, buhranlı yıllarda mezhep tefrikalarının sakıncalarını vurgulaması ve özellikle Osmanlı hilâfetini bu anlamda takviye etme amacını gütmesi fikrî dünyasının mahiyetini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.²⁷ Haydarizade İbrahim, Ehl-i Sünnet'in O dönemde Kureyş'te olan özelliklerin Osmanlılarda da tahakkuk ettiğini bazı Ehl-i Sünnet âlimlerinin²⁸ de görüşüne katılarak Osmanlıların hilafetinin dine uygun olduğunu belirtmektedir.

Arapça ve Farsça bilen Haydarîzâde İbrahim'in, dinî meselelerden ziyade siyasetle ilgilenilen son dönemin ağır gelişmeleri içinde Şeyhülislâm olarak katıldığı hükümetlerde belirli bir kesimin kimliğini taşıyarak ağırlığını

²⁶ Haydarizade'ye göre Osmanlılar hilafetin büyük şartı olan güçlü olma ve hilafeti Abbasilerin son halifesi el-Mütevekkil (v.267/861)'den Sultan Selim Han (v.926)'a devretme gibi şartları yerine getirmiştir. Hilafet görevinin ifası hususunda acziyet ve yokluk durumları gerçekleşmiş olan kureyşlilerden başka genellikle İslâm hükümdarları arasında gerek peygamberimize gerek diğer Osmanlı sultanlarına nüfuz ve iktidar hususunda rekabet edebilecek bir hükümdarın çıkmamasından dolayı hilafet haddi zatında sayılan nassların delalet ettiği Allah'tan hilafet alıp bu ise "Allah'ın eli cemaat üzerindedir" (Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, (Beyrut: trs.), IV, 261, 341, V, 23) hadisi ile diğer nasslardan delil olduğuna göre ilahi kudretin eli olan müslüman cemaatin biati ile seçileceğidir. İslâm âleminde birçok noktadan mühim hizmetleri olan Osmanlı Sultanlarının günümüze kadar kemâli iftihar ile biat arz edilmiş olduğu gibi ilahi murad olan İslam nurunun muhafazası ve İslam kuvvetlerinin bütünü tefrikalardan önlemenin İslam hilafetinin bu sülalenin uhdesinde kalmasıyla mümkün olabileceğine göre Osmanlıların hilafetinin sıhhatinde hiçbir yönden şüphe ve tereddüt olmaz. Bkz. Haydarizade İbrahim, *Mezahib ve Turuku İslamiye Tarihi*, (İstanbul: Darü'l-Hilafeti'l-Aliye Evkafı İslâmiye Matbaası, 1335), s. 31-2.

²⁷ İpşirli-Beydilli, "Haydarizade İbrahim Efendi", (DİA), XXI, 297-8; Haydarizade İbrahim Efendi Ehl-i Sünnet'in O dönemde Kureyş'te olan özelliklerin Osmanlılarda da tahakkuk ettiğini belirtir. Bkz. Haydarizade İbrahim, *Mezahib ve Turuku İslamiye Tarihi*, s. 31-2.

²⁸ Bazı Ehl-i Sünnet âlimlerine göre imâmetin dinî bir yönü olmakla birlikte, aynı zamanda idarî ve siyasî bir yönünün de bulunmasıdır. Halife, muttaki özelliği ile birlikte, saygın bir nesebe de mensup olmalıdır. O dönemde en saygın nesebe, Kureyş kabilesidir. Çünkü Allah, lütfu ve inayetiyle Kureyşlilerin rahat yaşaması için Mekke'yi güvenli ve değerli bir hale getirmiş, Kur'an'ı Kureyş lehçesiyle indirmiş ve son peygamber Hz. Muhammed'i o kabileden seçmek suretiyle, Kureyşlilere bir takım nimetler vermiştir. Bunlar Kureyş kabilesinin o dönemde saygın bir konuma sahip olduğunu gösterir. Ayrıca onlar, uzun süre Kâbe'nin yetkilisi olmuşlar ve bu görevi saygın bir şekilde yürütmüşlerdir. Diğer taraftan asil bir soydan olmak Allah'ın lütfu, hikmeti ve güzel bir rızık olduğu gibi, insanı iyi ve güzele sevk eden ve kötü ve çirkinlikten uzak tutan şeylerden birisi olduğu da sosyal bir gerçektir. Böyle bir özelliğe sahip olanlar halifelik gibi çok önemli emaneti daha iyi koruyabilirler. "İmamlar Kureyş'tendir." İbn Hanbel, *Müsned*, III, 129; IV, 421; "İyilikte ve kötülükte insanlar (araplar) Kureyş'e uyarlar" Müslim, İmara, 3; Beyhâki, Ebû Bekir Ahmet, *Sünen-i Kübra*, (Beyrut: 1994) VIII, 141, hadisleri bu sosyal gerçeği açıklamaktadır. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilatü Ehl-i's-Sünne*, tahk. F.Yusuf el-Hiyemi, (Beyrut: 2004), I, 89, 90, V, 522; Ebu Bekir el-Bakillânî, *Temhid'ul-evail ve telhis'ud-delail*, thk. İ. Ahmed Haydar, (Beyrut: Müesseset'ul-Kutüb'is-Sekafiye, 1986), s. 446 vd.

hissettirdiği, olup bitenlere vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Amerika'daki içki yasağı dolayısıyla bu hususta İslâm dininin emirlerini anlamak için gelen Amerikalı bir gazetecinin İbrâhim Efendi ile yaptığı mülakatın tercümesi *Ceride-i İlmiyye'*de neşredilmiştir.²⁹

Haydarizâde İbrahim'in adı içki ve sigarayla mücadele cemiyeti Yeşilay'ın kurucuları arasında geçmektedir. İstanbul'u işgal eden İngilizler, Müslümanların ahlâkını bozmak, karakterini yok etmek için her çeşit ifsat komitesini faaliyete geçirmişlerdi. İşte bunlardan birisi Avrupa'dan büyük çapta beyin uyuşturan alkollü içkileri İstanbul'a getirmeleriydi. Buna karşılık, onların idaresindeki İstanbul Hükümeti ise ahlâk zabıtası gibi bazı tedbirleri içeren bazı kanunlar yaptı ise de etkili olmadı. Çıkarttığı kanunlar ve ahlâk zabıtası bunun önüne geçemiyordu. İşte tam o sıralarda bazı zatlar Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Bey ve arkadaşları Şeyhülislam Haydarizâde İbrahim Efendi'nin teşvik ve himayesi ile 05 Mart 1920'de Hilal-i Ahdar/Yeşilay Cemiyetini kurdular. Bu cemiyetin üyeleri arasında Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi, Dr. Tevfik Rüştü Aras, Eşref Edip ve Fahreddin Kerim Gökay gibi tanınmış simalar da bulunuyordu.³⁰

C. Eserleri

Haydarizâde İbrahim Efendi'nin tesbit edebildiğimiz kadarıyla eserleri şunlardır.

C.1. Mezâhib ve Turuku İslâmiye Tarihi:

Matbu bir eserdir. İstanbul'da Darü'l-Hilafeti'l-Aliye Evkafı İslâmiye matbaasında 1335 tarihinde basılmıştır. İslâm'da itikadî ve fikhî mezhepler, bunların ortaya çıkış sebepleri, nübüvvet ve bid'at konularının ele alındığı eser, müellifin Medresetü'l-vâizin'de bu isim altında okuttuğu ders notları mahiyetindedir.³¹

²⁹ Bkz. *Ceride-i İlmiye*, Yıl: 5, Sayı: 51, (Rebûlevvel:1338), s. 1619-1622; İpşirli-Beydilli, "*Haydarizade İbrahim Efendi*", (*DİA*), XXI, 297-8.

³⁰ Bkz. Fahreddin Kerim Gökay, "*Yeşilay Nasıl Doğdu, Nasıl Gelişti?*" *Yeşilay*, sayı: 485, s. 7, (Nisan: 1974); *Yeşilay*, 1920'de İngiliz işgal güçlerinin İstanbul Limanı'na gemilerle getirdiği binlerce kasa alkollü içkiyi gençlerimize bedava dağıtıp onları zehirlemesine, işgale karşı direnişi kırarak özgürlüklerini ve onurlarını ellerinden almak istemelerine karşı alkollü içkilerle mücadele amacıyla dönemin Şeyhülislam'ı Haydarizade İbrahim'in himayesinde kurulmuştur. <http://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/tarihce> (erişim tarihi: 01 Aralık 2015)

³¹ Bkz. *Ceride-i İlmiye*, Yıl: 5, Sayı: 51, (Kasım: 1919), sayfa: 1239; Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), s. 164; *Darü'l-Hilafeti'l-Aliye Medresesi Nizamname Ders Cetveli*, s. 14-15; Eser, *Mezahib ve Turuku İslamiye Tarihi* derslerinde *Medresetü'l-Vaizin'*de ders kitabı olarak okutulmuştur. Dr. Osman Oral tarafından 1995 Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans Tezi olarak sadeleştirilip değerlendirilmiştir. Daha önce de Rekin Ertem tarafından İslâm Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi adıyla İstanbul: 1981 yılında yayımlanmıştır.

C.2. Rüya:

İstanbul'da 1329 yılında basılan Rüya'da, son yüzyılda büyük gelişme gösteren Batı dünyası karşısında gerileyen İslâm âleminin içinde bulunduğu zaafiyeti anlatır.

C.3. Terkib-i Bend:

İstanbul'da 1330 yılında basılan Terkib-i Bend'de de İslâm dininin özellikleri ve İslam âleminin içinde bulunduğu durumu anlatır.³²

C.4. Irak Ordusu'na Hitab:

Haydarizâde İbrahim Efendi, Irak Ordusuna Hitab adlı eserinde Bağdat'ın eski ihtişamına, bir Osmanlı eyaleti olarak Irak'ın gösterdiği parlak gelişmeye ve bölgenin İngiliz işgaline uğramasına temas ettikten sonra Osmanlı halifesinin Irak halkına ve Osmanlı ordusuna yaptığı hitabını duygulu mısralarla ifade eder.³³

C.5. Emanu'l-Fikr:

Haydarizade İbrahim'in, bu eseri, Matbaa-i Amire, İstanbul 1292 tarihi'nde basılmıştır.

C.6. Evsaf-ı Celile-i Muhammedî:

Bu eser Fransızca'dan tercümedir. Alphonse de Lamartine'nin, Garbdan Şarka Evsaf-ı Celile-i Muhammedî, Çev: Haydarizade İbrahim, Hilal Matbaası, İstanbul'da 1329/1913 yılında basılmıştır.

C.7. Es-Sıratü'l-Mustakim:

İslâm dini, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın prensipleri ve mezhepler hakkında olan bu eser İstanbul'da 1988 yılında basılmıştır.³⁴ Amerika'daki içki yasağı dolayısıyla bu hususta İslâm dininin emirlerini anlamak için gelen Amerikalı bir gazetecinin İbrahim Efendi ile yaptığı mülakatın tercümesi *Cerîde-i İlmîyye*'de³⁵ neşredilmiştir.³⁶

³² Bkz. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, (Ankara: 2004), V, 131; *Türk Ansiklopedisi*, (Ankara: MEB, 1971), XIX, 505-6; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, II, 169-70; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, s. 252-3.

³³ Bkz. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, (Ankara: 2004), V, 131; *Türk Ansiklopedisi*, (Ankara: MEB, 1971), XIX, 505-6; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, II, 169-70; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, s. 252-3.

³⁴ Haydarizade İbrahim, *es-Sıratü'l-Mustakim*, (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1988).

³⁵ 14 Ağustos 1324'te (27 Ağustos 1908) *Sırat-ı Müstakim* adıyla yayın hayatına başlayan dergi, yedi cilt tutan ilk 182 sayıdan sonra 24 Şubat 1327'de (8 Mart 1912) çıkan 183. sayıdan itibaren formatını büyük oranda koruyarak Sebilürreşad adıyla yayımını sürdürmüştür. Bkz. Âdem Efe, "Sebilürreşad", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 251-3; Mehmet Akif Ersoy, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Ali Fuat Başgil, Ömer Nasuhi Bilmen, Yusuf Ziya Çağlı, Kâmil Miras, Ömer Rıza Doğrul, Hasan Basri Çantay

C.8. Vehhâbilik:

*Sebilürreşad Dergisi'*nde dört ayrı makale halinde yayımlanmıştır. Vehhâbi mezhebinin kuruluşu, Muhammed b. Abdilvehhab'ın hayatı ve fikirleri ele alınmış ve incelenmiştir.³⁷

C.9. Emir bi'l-Maruf Nehiy ani'l-Münker:

*Sebilürreşad Dergisi'*nde yayınlanmış dört makaleden oluşmaktadır.³⁸

C.10. Âlem-İ İslâm'da Sa'y ve Amel yahut Teşebbüsü Şahsi:

*Sırat-ı Müstakim Dergisi'*nde makale şeklinde yayımlanmıştır.³⁹

C.11. Münazara ve İslamiyet:

Tartışmanın adab ve erkânını anlatan makalesi de *Edebiyatı Umumiye Mecmuası'*nda İstanbul'da 1918 yılında yayınlanmıştır.⁴⁰

Şimdi de *Sebilürreşad Dergisi'*nde aynı başlıkla ayrı ayrı dört sayıda yayınlanan " الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر - Emir Bi'l-Ma'rûf Nehiy Ani'l-Münker" başlıklı makalelere geçiyoruz.

Makale-1⁴¹

Bir müddetten beri günlük, haftalık gazete ve dergilerde "emr-i bi'l-maruf nehiy ani'l-mürker" konusunda yazılar çıkmaya başlamıştır. Biz de görüşümüzü birkaç makâle ile açıklamak isteriz.

"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip, kötülükten vazgeçirmeye çalışan bir topluluk olsun, işte onlar kurtuluşa erenlerdir"⁴² âyetine göre İslâm Mezhepleri

vb. âlimlerin yazıları neşredildiği gibi Şeyhülislamlık yaptığı için Haydarizade İbrahim Efendi'nin de makaleleri dergide yayınlanmıştır.

³⁶ Bkz. Ceride-i İlmiye, (Rebûlevvel: 1338), s. 1619-1622.

³⁷ Bkz. *Vehhabilik-1*, Sebilürreşad, c. 17, Sayı: 441, Ay: 9, (Yıl: 1335), sayfa: 203-205; *Vehhabilik-2*, Sebilürreşad, cilt: 17, Sayı: 442, Ay: 9, (Yıl: 1335), sayfa: 216-218; *Vehhabilik-3*, Sebilürreşad, cilt: 17, Sayı: 443, Ay: 10, (Yıl: 1335), sh. 3-5; *Vehhabilik-4*, cilt: 13, Sayı: 443, Ay: 11, (Yıl: 1335), Sh: 64-66; Bu dört makale Dr. Osman Oral tarafından sadeleştirilip yayınlanmıştır. Bkz. Osman Oral *Haydarizade İbrahim Efendi'nin Vehhâbilik Adlı Makalesi*, e-makâlât Mezhep Araştırmaları, (2014): VII/2: 71-102; *Vehhabilik*, (Ankara: Tiydem Yay, 2015); Tolga Duman tarafından Dr. A.Bülent Ünal danışmanlığında "Haydarizade İbrahim Efendi'de Vehhabilik", başlığı ile (İzmir: DEÜ İlahiyat Fakültesi, 2002), yılında Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır.

³⁸ Bkz. *Emir bil maruf nehiy anil münker-1*, Sebilürreşad, (Yıl: 1334), Ay: 9, cilt: 15, Sayı: 368, Sayfa: 65-66; *Emir bil maruf nehiy anil Münker-2*, Sebilürreşad, (Yıl: 1334), Ay: 9, cilt: 15, Sayı: 370, Sayfa: 108-110; *Emir bil maruf nehiy anil Münker-3*, Sebilürreşad, (Yıl: 1334), Ay: 10, Cilt: 15, Sayı: 372, Sayfa: 139-140; *Emir bil maruf nehiy anil Münker-4*, Sebilürreşad, (Yıl: 1334), Ay: 10, Sayı: 373, Cilt:15, sayfa: 161-2.

³⁹ Bkz. *Sıratı Müstakim*, cilt: 6, Sayı: 148, Ay: 6, (Yıl: 1327), Sh: 287-8.

⁴⁰ Haydarizade İbrahim Efendi, *Münazara ve İslâmiyet*, Edebiyatı Umumiyye Mecmuası, Yıl: 1336/1918, Cilt: 3, Sayı: 54, s.449-451, (İstanbul:1918).

⁴¹ Haydarizade İbrahim Efendi, *Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker-I*, Sebilürreşad, Ay:9, (Yıl: 1334), cilt:15, Sayı: 368, sayfa: 65-6.

ve fırkalarının hepsi “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker”in vacip olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak Ehl-i Sünnet'e göre bu vücub, “Farz-ı Kifâye” çeşidinden olup bu farz, bir fert veya bir cemaat tarafından yapılırsa diğerlerinden düşer. Çünkü âyette “Sizin içinizden bir topluluk” buyrulup “Siz hepimiz iyiliği emredin” buyrulmamıştır. “Onlar kurtuluşa erenlerdir” cümlesine göre Allah bu kurtuluşu emri yapanlara tahsis etmiştir.⁴³

“Kitap ehlinin hepsi bir değildir. Onlardan geceleri secdeye kapananak Allah'ın âyetlerini okuyup duranlar vardır. Bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanır, kötülükten meneder, iyiliklere koşarlar. İşte onlar salihlerdir”⁴⁴ âyetinde açıklandığı üzere Cenab-ı Hak, “emir bi'l-maruf nehy ani'l-münker”i Allah'a ve âhiret gününe inanma ile beraber salihlerden olacağını, kurtulacağını söylemiştir. “Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, birbirlerinin velileridirler. İyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar... İşte Allah bunlara rahmet edecektir...”⁴⁵ âyetinde de Allah'ın mü'minleri emir bi'l-maruf nehy ani'l-münker ile övmesi de Yüce Allah nezdindeki önemini anlatmaktadır.

İslâm mezhepleri ve fırkaları arasında bu konuda ihtilâf, emrin zâtına değil, emrin tatbikinin nasıl olacağı üzerinedir. Sa'd b. Ebi Vakkas (v.55/675), Üsâme b. Zeyd (v.54/674), İbn Ömer (v.73/692), Muhammed b. Müslim (v.276/889) vs. gibi ahabdan bazıları ile Ahmed b. Hanbel (v.241/855) gibi Ehl-i Sünnet âlimleri Münker'in kötülüğün değişmesi için kalp ve dil gibi organların kullanılmasına kadar cevaz veriyorlarsa da bu konuda eline silah alma gibi şeylerin kullanılmasına müsaade etmemişlerdir.⁴⁶ Ancak Rafiziler⁴⁷ bu görüşte, kötülüğü dil ile engelleyen ortaya çıkmamış olmasıyla kayıtlıyor ve “bir natık ve emir sahibi hurucu halinde kendisiyle beraber kılıç kullanmak vaciptir” diyorlar.⁴⁸ Ehl-i Sünnet'ten bu görüşü benimseyenler Hz. Osman ile yukarıda zikredilen sahabelere uymuşlardır. Hâdisede adaletli bir kişinin olmaması suretiyle kayıtlıyorlar. Yoksa meselede kötülüğü değiştirmeye teşebbüs etmiş bir âdil imam mevcutsa kişinin âdil imam ile beraber o münkeri, kötülüğü değiştirmek için kılıç kullanması vaciptir, diyorlar.

⁴² Al-i İmrân 3/104.

⁴³ Âyet, genelde bu görevi yapanlara tahsis şeklinde tefsir edilmiştir. Bkz. Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Kont: Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Mîzân Yayınları, 2005) II, 381 vd., Fahreddin er-Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, (İstanbul: 1307), y.y., III, 27 vd.; Ebu Bekr Muhammed İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, tahk. A.Muhammed Becavî, (Beyrut:trs.), y.y., I, 292 vd.

⁴⁴ Al-i İmrân 3/113-114.

⁴⁵ et-Tevbe 9/71.

⁴⁶ Bkz. Ali Sami en-Neşşar, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm*, (Mısır: 1965), y.y., s. 616-8.

⁴⁷ Râfıza, revafız “bir fikir veya bir gruptan ayrılan kişi yahut topluluk” demektir. Terim olarak Zeyd b. Ali'nin Emevîler'e karşı başlattığı isyan esnasında Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i meşrû halife kabul ettiği gerekçesiyle kendisini terkederek ilk İmâmîler'i, ardından ilk üç halifenin hilâfetini reddettikleri için bütün Şîî grupları, daha sonra da Şîî unsurları taşıyan bazı bâtinî grupları ifade eder. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “rfz” md; Mustafa Öz, “Râfiziler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, 396-7.

⁴⁸ Bkz. Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s.298.

Ehl-i Sünnet'ten çoğunluğu, Mu'tezile ve Hariciler ile Zeydiyye'ye göre Münker'in değişmesi kati surette kılıç zoruyla olur. Bu iddia ile meydana atılan Ehl-i Hak (Ehl-i Sünnet) da münkeri izale ile temin edecek kemiyet ve keyfiyet de olur ise o vakit münkerin değişmesi bir farz olur. Yoksa sayıca az oldukları gibi galip gelme ümidi zayıf ise o halde elle değiştirilmesi vazifesi müsait bir zamana ertelenmesi gerekir.⁴⁹ İmam Ali, Âişe, Talha, Zübeyr, Muâviye, Amr, Numan b. Beşir, Hasan b. Ali, Abdullah b. Zübeyr hazretleri ile onlara uymuş ashabı kiramın hepsi bu görüştedirler. Enes b. Mâlik gibi ashaptan Abdurrahman b. Ebi Leyla, Sa'd b. Cübeyr, İbnu'l-Buhteri't-Tai, Hasan el-Basri, Malik b. Dinar, Müslüm b. Yaşar, Şa'bi, Abdullah b. Galip, Ukbe b. Abdulgafir, Ukbe b. Suhban, İbn Şube ile bu mertebede bulunan birçok faziletli tabiin de bu görüştedir. Onlardan sonra gelen bir çok Tebeu't-Tabiin de bu görüşü muhafaza etmiştir. Ebu Hanife, Hasan b. Hayy, Şerik, Malik, Şafii, Davud ve ashapları gibi kişiler de bu görüştedirler. Gelelim bu iki taifenin bu konuda istifade etmekte oldukları delillere:

Ehl-İ Sünnet'in Delilleri

Ehl-i Sünnet'in bu konudaki delilleri, "Allah'ın öldürülen kulu ol, insanları öldüren kâtil olma"⁵⁰ vs. gibi katli nehyeden, yasaklayan ve hatta arkasına vurulup malı alınsa bile bu duruma sabır ve teenni buyrulan⁵¹ hadis-i şeriflerden başka;

"Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinin kabul edilmemiş, diğerinden kabul edilmişti. "Andolsun ki seni öldüreceğim" dedi. Diğer de "Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder" dedi. Andolsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben istiyorum ki sen, hem benim günâhımı hem de kendi günâhını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın"⁵² âyeti kerimeleridir. Hz. Osman'ın öldürülmesi olayında sahabenin silaha sarılıp önlemek yerine sabır ve teenni tercih etmesi de bu delillerdendir.

İkinci görüşü savunan grup ve fırkalara göre Ehl-i Sünnet'in bu delilleri bir şey ifade etmez. Birincisi, arkadan vurarak zorla malı alana karşı sabretmeyi emreden hadis-i şerif, münkeri izale için görevli olan hükmü yerine getiren görevli müslüman imama aittir. Böyle yetkiye sahip olan imama karşı sabrın gerekli olması ise inkâr edilemez. Hatta böyle bir emre karşı gelen kimse fâsık, âsi sayılır. Hz. Peygamber zulme müdafaa imkânı olunca sabrı emretmemiştir. Çünkü "iyilik ve takva/ Allah'ın yasaklarından sakınma üzerinde

⁴⁹ Bkz. Ebu'l-Hasen el-Eş'ari, *Kitabu Makalatü'l İslâmiyyin ve İhtilafî'l-Musallin*, Tashih: Helmut Ritter, (Wiesbaden: 1980), s. 66; Ebû'l Feth eş-Şehristâni, *Kitabu'l Milel ve'n Nihal*, (Kahire: 1968), I, 146.

⁵⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 110, 292.

⁵¹ Ali Nasif, *et-Tacü'l-cami' li'l-usul fi ehadisi'r-resul*, (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, 2006), III, 44-5.

⁵² el-Maide 5/27-29.

yardımlaşın. Günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın"⁵³ buyrulmuştur. Hatta bazı âlimlere göre zulme müdafaa imkânı mevcut iken müdafaa etmemek zulme yardım manasını içerir. Vuruşmaya dâir hadis-i şerif ise İslâm'ın ilk ortaya çıktığı zayıf dönemlerde söylenmiş, daha sonra "sizden kim bir münker görürse onu eliyle değiştirsin. Eğer buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle ona buğzetsin. İmanın en zayıfı da budur"⁵⁴; "Günahta itaat yoktur. Kim günâh yapmaya, isyana emredilirse itaat etmesin"⁵⁵ hadisleriyle nesholunmuştur. Şu âyetlerde beyan edilen Hz. Adem'in iki oğlunun hikâyesine gelince onların tabi oldukları şeriat başka olduğu için bizim için sağlam bir delil olmaz, diyorlar. "Herbirinize bir şeriat ve bir yol verdik."⁵⁶

Rivâyet olunur ki bir gün birisi Hz. Peygambere gelip haksız olarak malını almak isteyen bir adam hakkında ne yapması gerektiğini sormuş, Hz. Peygamber cevaben "malını kendisine verme" demesi üzerine "Ya Rasulallah! Bu kişi bu yüzden benimle kavgaya kalkışırsa ne yapayım?" sorusuna Rasulallah: "Kendisiyle kavga ediniz" buyurmuş. "Ya o beni öldürürse hüküm nedir?" sorusuna "Ateşe müstehak olur" cevabını vermiş, "Ya ben onu öldürürsem" suâlüne Hz. Peygamber de: "Cennete gireceksin"⁵⁷ buyurmuşlardır.

Hz. Osman'ın olayına gelince iddiaya delil olarak bir durum görülüyor. Çünkü Hz. Osman üzerine gelen kimselerin yalnız kendisini muhasara ettiklerini görüyor ve öyle de zannediyordu. Kendisini öldüreceklerini de katiiyen bilemezdi. Yoksa katillere karşı müdafaa etmek kat'i kıyas ile zarûridir, diyorlar.

Buraya kadar olan izahlar İslâm fırkalarının emir bi'l-maruf, nehiy ani'l-münker hakkındaki görüş noktalarını açıklamaktan ibaret olup emir bi'l-maruf nehiy ani'l-münker'in tabi olduğu önemli birtakım kayıt ve şartları da inşallah ikinci bir makalemle izah edeceğim.⁵⁸

Makale-2 ⁵⁹

İslâm mezhepleri ve fırkalarının emir bi'l-maruf nehiy ani'l-münker hakkındaki görüşlerini içeren önceki makalemin hatimesinde zikredilen emir ve nehyin tabi olduğu bazı önemli şart ve kayıtları ikinci bir makale ile izah edeceğimi yazmıştım.

⁵³ el-Maide 5/2.

⁵⁴ Müslim, İmân, 78; Tirmizi, Fiten, 11.

⁵⁵ Buhari, Ahkâm, 1; Müslim, İmare, 33, 57, 58; Nesai, Ebû Abdirrahman, es-Sünen, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), Beyat, 27.

⁵⁶ el-Maide 5/48.

⁵⁷ Nesai, Tahrim, 21.

⁵⁸ Haydarizade İbrahim Efendi, *Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker-1*, Sebilürreşad, Ay: 9, (Yıl: 1334), cilt: 15, Sayı: 368, sayfa: 65-6.

⁵⁹ Haydarizade İbrahim Efendi, *Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker-2*, Sebilürreşad, Ay: 9, (Yıl: 1334), cilt: 15, Sayfa: 109-111.

Emir Bi'l-Maruf Nehiy Ani'l-Münker'in Şartları

1-Muhtesip; yani münkeri tenkid ve önlemeye çalışan, görevli kimse,⁶⁰

2-Muhtesip aleyh; yani yasak fiili yapmış olan kimse,

3-Muhtesip fihi; yani münker, yasak fiil,

4-İhtisab, yani münker fiili azarlama, engelleme, görev.

Emir bi'l-maruf, nehiy ani'l-münker'in şartları, rükünleri dördtür. Bunlardan her biri bir takım şartlar ve kayıtlara tabidir. Onların her biri açıklanacaktır. Muhtesibin, mükellef, müslüman ve güçlü olması şarttır. Muhtesibin bu şartları hâiz olması lazım olduğuna göre delinin, küçük çocuğun, kâfirin, âcizin muhtesibin tarifinden hariçtir.

Muhtesibin *mükellef* olması şarttır. Çünkü mükellef olmayan bir şeye teveccüh etmez. Bununla beraber bu kayd, vucubun şartıdır. Yoksa fiilin imkânıyla cevazı akıldan başka bir şeyi gerektirmez. Hatta sabi (*küçük çocuk*), mürâhık (*12 yaşındaki çocuk*) ve mümeyyiz (*iyiyi, kötüyü ayırabilen çocuk*) mükellef olmadığı halde münkeri, kötü şeyleri yapmama imkânına sahiptir. Ve böyle bir şeyi işlerse sevaba nâil olur. Ve hiçbir kimse de sabi, mürâhık ve mümeyyizin mükellef olmadığından bahsederek kendisini yasaklamaya kalkışmaz. Çünkü münkeri yapmama ve nefret etme yakındır. O da namaz vesaire gibi ibadet çeşididir. Velayet çeşidinden değildir ki onda teklif şart kabul edilsin. Bu vazifenin köle ile halktan biri olup olmaması isbatının zorluğu bu noktadadır.

Muhtesibin *mü'min* olması da şarttır. Çünkü münkeri inkâr ve reddetme dine yardım ve yardım etme manasını içerir. Dini inkâr ile ona düşman olan kimseden tabi ki yardım ve yardım etmesi beklenemez.

Bir grup âlime göre muhtesibin *âdil* olması da şarttır. Fâsıkın sakındırma vazifesi yapmaya yetkisi yoktur, diyorlar. Anlaşıldığına göre bu kişiler "Sizler Kitabı (Tevratı) okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?"⁶¹ ve "Yapmayacağımız şeyleri söylemeniz Allah katında büyük bir nefretle karşılaşır"⁶² âyetleri ve Cenab-ı Hakk'ın Hz. İsa'ya hitaben: "Ya İsa evvela nefsin nasihat et. Eğer kendi nefsin kabul ederse insanlara vaaz et. Yoksa benden utan"⁶³ kudsi kelâmının delillerinden başka "bir kişi kendisi salih olmazsa başkasını nasıl ıslah edebilir? Ağaç doğru olmalıdır ki gölgesi de doğru olabilsin" sözleri gibi kıyas yoluyla bazı delilleri ortaya atıyorlar.

⁶⁰ Hisbe, İslâm devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilât. Burada görevli memura muhtesib, vâli'l-hisbe, veliyyü'l-hisbe, mütevellî'l-hisbe, nâzirü'l-hisbe denir. Bkz. Cengiz Kallek, "Hisbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, 133-143.

⁶¹ el-Bakara 2/44.

⁶² Saf 61/3.

⁶³ Abdulkerim el-Kuşeyri, *Risale*, terc. Süleyman Uludağ, (İstanbul: 2009), s. 216.

Fakat diğer bir grup âlime göre bu deliller, kabule şâyân değildir. Fasıkin da ihtisap/ sakındırma vazifesini yapabilmesidir. Çünkü sakındırma görevini yapmada masum olmayı şart kabul ederlerse birkaç problem ortaya çıkacaktır. Ashab-ı Kirâm için bile günâhtan masumluk mümkün olmadığı halde onların dışında olanlar için nasıl mümkün olabilir? Peygamberlerin bile ismet, günâhsızlıkları ihtilâflıdır. Hz. Adem ve daha bazı peygamberler zelle⁶⁴ isnadı Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmektedir.⁶⁵

Elhasıl bu ve benzeri deliller üzerine bir takım görüşler zikredildikten sonra fâsıkın kendi nefisini terkedip başkasının ıslahına kalkışması en önemli olan şeyi terkedip az önemli şeyi yapması gibi akıllıca bir şey olmadığı görüşü yaygındır. Aleyhinde zikredilen deliller de o noktaya hamledilmekte, sakındırma, ihtisap vazifesini yapması câiz görülmemektedir. Yoksa o vazifesinin kendisine göre ifası yasak olduğunu ifade eder elde bir delil yoktur, deniyor.

Bir de bilindiği üzere münkerin değişmesi meselesi bazen nasihat etmekle, bazen cebr ve şiddetle olduğuna göre, fısk, günâh işlemekle bilinen birisinin nasihatında bir fayda olmadığı inkâr edilemez. Fakat cebr ve şiddet kullanma şeklinde fâsıkın bir mahsuru yoktur. Yani onda adalet şart değildir. Fâsık, muktedir olursa kötülüğü değiştirmesinde fayda vardır, zarar yoktur.

Âyetlere gelince "insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyorsunuz?"⁶⁶ cümlesinde görülen azarlama iyiliğin kendisinin yapmaması noktasından olup, yoksa başkalarına iyiliği emretmelerinden dolayı değildir. Şu kadar ki bu konuda başkalarına emretmek, emirlerinin kuvvetine delalet ettiği ve âlimin söylemesi elbette daha çok şiddetli, tesirli olduğu yönüyle ilimlerinin kuvvetine göre bu konuda bir mazarete sahip değildirler.

"Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz"⁶⁷ âyetine gelince bu âyet-i kerime'den maksad, yalan söylemeye işaret olunmuştur. Kendi nefislerini unutanlar gibi⁶⁸ âyetindeki muâheze kendi nefislerini unuttuklarından dolayıdır. Başkalarına emrettiklerinden dolayı değildir. Âyette başkalarına emrettiklerinin

⁶⁴ **Zelle**; mükellefin bir kastı olmadan yaptığı yanlış veya işlediği günâhtır. İslâm literatüründe zelle, ismet/peygamberlerin günâhlardan korunmuşluğu bağlamında ele alınmıştır. Kelâm literatüründe ismet "peygamberlerin Allah tarafından günâh işlemekten korunması"dır. Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Yunus ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in haklarında varid olan, görünüşte günâh işlemeyi düşündüren âyetlerin hakikatte günâhla ilgisi yoktur. Mu'tezile kelâmcıları zelle yerine sagîre kelimesini kullanırken, Hanefî-Mâtürîdî âlimleri ise peygamberler hakkında sagâir kelimesine yerine zelleyi tercih etmişlerdir. Fahreddin er-Razi, *İsmetu'l-Enbiya*, (Kahire: 1968), s. 23 vd. Mustafa Akçay, "Zelle", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, 223-225; Mehmet Bulut, "İsmet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII, 134-6.

⁶⁵ Bkz. el-Bakara 2/37; 258-260; Enam 6/76-79; Taha 20/115; Hud 11/45-46 vd.

⁶⁶ el-Bakara, 2/44.

⁶⁷ Saf, 61/3.

⁶⁸ el-Bakara, 2/44.

zikredilmesi ise bununla ilimleri hakkında delil alınıp bu suretle aleyhlerindeki delili te'kid etmektir.

Hz. İsa'ya taalluk eden hadis-i şerife gelince bu da fâsıkın va'z suretiyle değiştirme vazifesini ifa etmesi şıkkına âittir. Fâsıkın nasihatında te'sir olmadığı daha önce zikredilmişti. Hadis'te bulunan (*Benden çekin, utan*)⁶⁹ kaydına gelince fâsıkın nasihatı yapamayacağına delâlet etmez. Manası, *en önemli olan kendi nefsinin ıslahını bırakıp da mühim olan başkalarının ıslahı ile meşgul olma*, demektir.

İzin Alınması

Bir grup âlime göre Muhtesib'in Müslümanların imamı veyahut Müslümanların imamı tarafından tayin edilmiş vali tarafından izinli olması şarttır. Halktan biri olan kişiler için böyle bir yetkiyi câiz görmüyorlar. Fakat İmam Gazâli (v. 505/1111) vs. bazı âlimlere göre bu görüş doğru değildir. Çünkü âyet ve rivâyetlere göre her kim münkeri görüp de sükût ederse münkeri yapmış gibi olur. Nerede ve her ne suretle olursa olsun münkeri gördüğü gibi hemen yasaklaması lazımdır. Bu hususu Müslümanların imamının izin vermesi ile kayıtlamak asılsız bir tahakkümden ibarettir.

Münkeri Önleme Metodları

Ancak şurası var ki hisbe denilen bu vazifenin yapılabilmesi için din beş merteye tayin etmiştir;

1-Ta'rif,

2-Yumuşak, tatlı söz söylenmesi suretiyle nasihat,

3-Azarlama (ta'zir) ve şiddetle kızma (ta'nif)dir. Azarlama ve ta'niften maksad, kötü söz söylemek değildir. *Cahil, ahmak, Allah'tan korkmaz* veya bu manaları ifade eden bir takım tabirleri kullanmaktan ibarettir.

4- Şiddet suretiyle menetmektir. Meselâ çalgı, içki âlemi aletlerini kırmak gibi.

5- Korkutma ve vurma ile tehdit ve münkeri yapan kimseyi menetmek üzere vurma fiilini yapmaktır. Meselâ gybet ve iffetli bir kimseye zina iftirasında bulunma (kazf'e) yeltenen kimsenin konuşmasını kesmek mümkün olmadığı yönüyle vurulmak suretiyle susmaya mecbur edilmesi gibi.

İşte bu beşinci mertebenin fiilen tatbiki kavgaya, yaralamaya açık olduğu için Müslümanların imamından veya validen izin almak gereklidir, fakat diğer dört mertebede böyle bir zarûret mevcut değildir. Çünkü cahil, ahmak, fıska nisbet ve Allah'tan kork ile itham, yahud bu manaları içeren, ifade eden ibarelerle doğru bir sözden ibarettir. İcabında zâlim yönetici de bile

⁶⁹ Kuşeyri, *Risale*, s. 216; Bir rivâyet de şöyledir: "Nerede olursan ol, Allah'tan utan, kork!" Tirmizi, *Birr*, 55.

irad olunabilir. Hatta zâlim imama karşı hak bir sözün söylenmesi ibadet derecelerinin en faziletlisi olduğu hadis-i şerifile sabittir.⁷⁰ Böyle olunca bu gibi hususlarda İmamdan izin almaya mahal kalır mı? Fakat bir olay için toplanılması, silahların gösterilmesi gibi fitneye meydan verecek hallerde imamdan izin alınması gereklidir. Faziletli âlimlerin çoğu valilere, emirlere hatta sultanlara ve halifelere karşı bu konudaki dini vazifelerini tereddütsüz büyük bir rahatlıkla yerine getirmişlerdir. İslâm toplumlarında bu gibi olaylara çoğunlukla rastlanmaktadır.

Hikâye

Bu gibi olaylar cümlesinden olmak üzere rivayet olunur ki: Abbasi halifelerinden Harun Reşid (vefatı: 24 Mart 809) bir gün yazlık bir yere gelmiş ve Haşimoğullarından Süleyman b. Cafer adında birisi de yanında bulunuyormuş.

Harun Süleyman'a hitaben: *"Senin musikiye fevkalade aşına ve güzel sesli bir cariyen vardı. Onu şimdi buraya getiriniz"* demiş. Süleyman: *"Hazırdır efendim"* demesinden sonra cariyeye gelip musiki ahengine başlamış. Fakat cariyenin o gün çaldığı makamlar Harun'un hoşuna gitmemiş. Halife tarafından Cariyeye sebebi sorulmuş. Cariye: *"Bu çaldığım kendi udum olmadığı için maharetimi gösteremiyorum"* cevabını vermiş. Bunun üzerine onun udunun getirilmesi için bir kişi gönderilmiş. Udu getirmekte olan kişi o sırada çekirdek toplamakla meşgul bir ihtiyara rastlamış. *"Şeyhim, Yol ver"* diye bağırılmış. İhtiyar ise başını kaldırıp o kişinin elinde udu görünce hemen udu elinden almış, yere vurup kırmış. Bunun üzerine o kişi hemen ihtiyarı bağlamış. *"Bu, Mü'minlerin Emiri tarafından istenilecektir"* diye Zabita'ya teslim etmekle beraber olayı tek tek Harun Reşid'e anlatmış.

Harun bu olaya fevkalade kızmış ve hiddete gelmesi üzerine Süleyman: *"Ey Mü'minlerin Emiri! Kızmaya lüzûm yoktur. Hemen herifin boynunu vurup Dicle'ye atılmasını emrediniz"* demiş ise de Harun tarafından ihtiyarın böyle bir cezaya uğratılmasına izin verilmeyip manzaralı yerdeki huzuruna getirilmesi emredilmiş. Hatta ihtiyar gelme esnasında ata binmeyi bile reddederek yürüyerek gelmiş. Ancak ihtiyarın sarayın kapısı dışında olduğu Harun'a haber verildiği zaman Harun: *"Bu odaya getirelim, yoksa bunlardan hali başka bir oraya mı getirelim de orada mı kendisini kabul edelim"* diyerek müzakere şikkına karar verilip münkerden uzak olan odaya naklederek ihtiyarı oraya istemiş.

Udu getiren adam o sırada ihtiyarın elinde bulunan çekirdek dolu çanta, çuvalı edebten ihtiyara attırmak istemiş ise de ihtiyar: *"Bu geceye mahsus yüküm bundan ibarettir"* diyerek çantayı atmaktan kaçınmış. O kişi *"mümkün olanı biz veririz"* demişse de *"benim sizin yükünüze ihtiyacım yoktur"* deyip

⁷⁰ *"Cihadın en faziletlisi, zâlim sultanın karşısında hakkı ve adaleti söylemektir."* Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), Melâhim 17; Tirmizî, Fiten, 13; Nesâî, Bey'at, 37; İbn Mâce, Fiten, 20.

hemen Harun'un huzuruna çıkıp Harun o kişiye: "Bu ihtiyardan ne istersin? Bırak gelsin" demiş. İhtiyar da çuvalı çantası elinde olduğu halde selâm verip Halife'nin huzuruna oturmuş. Harun: "Şeyhim! Bu yaptığın nedir?" demesine cevaben Şeyh bilmiyormuş gibi "Ne yapmışım söyleyiniz" demiş. Harun mahcubiyetinden "sen benim udu kırmışsın" sözünü açıkça söyleyemediğinden vaki olan durum üzerine Şeyh tarafından mesele açıklanarak Harun'a hitaben: -Böyle bir muâmeleye cüretimin sebebi, defalarca atalarımızdan minberlerde dinlemiş olduğum; "*Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder. Çirkin işleri, münker ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor*"⁷¹ âyeti kerimesine müsteniddir. Ben de böyle bir münkeri gördüğüme göre değiştirmeye kalkıştım. Başka bir şey yapmadım" demesi üzerine Harun ihtiyarın muâmelesini güzellekle karşılayıp gitmesine müsaade etmiş. İhtiyar, Harun'un huzurundan çıkıp gittikten sonra Halife, bir adamının eline altın dolusu bir kese verip "*şu ihtiyarı takip edeceksin. Eğer ilk göreceği kimseye ben Halife'ye şöyle söyledim derse keseyi kendisine vermeden geri getir, yok eğer bir şey söylemeden yoluna devam ederse keseyi kendisine ver*" diye tenbih etmiş. İhtiyar da yoluna devam ile hiç kimseye konuşmamış. O kişi Halife'nin emrini yaparak keseyi vermek istemişse de ihtiyar: "*Mü'minlerin Emiri'ne söyle. Nereden aldıysa oraya iâde etsin*" cevabında bulunup kesenin kabulünden kaçınmıştır.⁷² Bu böyle olmakla beraber zamanın bugünkü icaplarıyla devletin teşkilâtına göre münkeri değiştirmek için yukarıda sayılan beş mertebenin birinci ve ikinci olan tarif ve nasihat hususları yapmayıp ancak geri kalan üç mertebenin tatbikine kalkışmak cezayı gerektiren durumlardan sayılmış ve bundan dolayı muhtesibin Müslümanların imamı tarafından izin verilmesi şart kabul olunmuş olan âlimlerin görüşleri kısmen kabul edilmiştir.⁷³

Makâle-3⁷⁴

Muhtesib'in Güçlü Olması

Muhtesibin güçlü olması da şarttır. Çünkü âciz olan bir kimse böyle bir vazifeyi ancak kalb ile yapmasıyla mükelleftir. Bununla beraber emir bi'l-maruf nehiy ani'l-münker görevi yüzünden kendisine bir zarar geleceği veyahut bu konuda olabilecek teşebbüsün bir faydası olmayacağına kanaati olması lazımdır. Bu kanaat da âciz mahiyetindedir. Bunda da dört durum düşünülebilir;

⁷¹ en-Nahl 16/90.

⁷² Bu hikâye Gazâli'nin "İhya"sında aynen geçmektedir. Bkz. Ebu Hamid el-Gazâli, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, trc. Ahmet Serdaroglu, (İstanbul: 1974), II, 784-5.

⁷³ Haydarizade İbrahim Efendi, *Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker-2*, Sebilürreşad, Ay: 9, (Yıl: 1334), cilt: 15, Sayfa: 109-111.

⁷⁴ Haydarizade İbrahim Efendi, *Emir bi'l-Maruf Nehiy anil Münker-3*, Sebilürreşad, Ay: 10, (Yıl: 1334), cilt: 15, Sayı: 372, Sayfa: 139-140.

1-Bu konudaki sözünün hiçbir tesir hâsıl etmemesiyle beraber, karşı gelme halinde darb olunacağını kesin bir şekilde bilmesidir. Bu şekilde muhtesipten emir bil maruf nehîy anil münker de bulunmak vücubu düşer. Hatta bu gibi hallerde bir vacip veya mühim bir ihtiyacın halledilmesi gibi durumlar müstesna olduğu halde hanesinde inziva ve itizale çekilip münker fiilin yapıldığı yerde bile bulunmaması gerekir.

2- Münker fiili, muhtesibin ihtarıyla yok edilmesi mümkün olmakla beraber bu yüzden kendisine bir zarar isabeti de olmamasıdır. Bu halde muhtesip de kudret, güç mutlaka mevcut bulunduğundan dolayı münkeri yok etmek üzerine vacip olur.

3- Muhtesibin teşebbüsü faydalı olmayıp yalnız bu yüzden kendisine bir zararın meydana gelmemesidir.

4- Muhtesibin ihtar ve teşebbüsüyle münker fiili yok edilip ancak bu yüzden kendisine bir zararın dokunabileceğini bilmesidir. Meselâ şarap ile meşgul olan bir kimseye taş atıp elindeki şişesini kırabilirse de böyle bir hareketinden dolayı sonra da dayak yemesini de düşünmesi gerekir. Böyle bir vazife şeklinde kötülüğü sakındırma görevinin yapılması vacip olmadığı gibi, haram da değildir, yalnız müstehaptır. Çünkü normal şahıslara değil tehlike kesin olan zâlim imama karşı hakkı içeren bir sözün söylenebilmesi ibadetlerin en faziletlisi sayıldığı geçmiş makalemde de arz etmişim.

Ebu Süleyman Dârânî⁷⁵ (v.215/830)'den rivayet olunur ki, bazı halifelerden İslâm'a ters bir takım sözler duymuş ve menetmeye kalkışacağı takdirde bu yüzden öldürüleceği kesin olduğu halde yine menetmeye kalkışmak istemiş, fakat bu şekilde halifeye olacak tebliğlerinden kibir ve gurur hissi olabilir, ihlâsıma zarar gelir diye kendisini muhafaza maksadıyla ihtisaptan, kötülüğü engellemeden vazgeçmiştir.

Demek ki Selef âlimleri hazretlerinin bu konuda dikkat ettikleri nokta her bir hareketlerinin karşılığında İslâm için bir faydanın olmasıdır. İslâm için faydanın gerçekleşmesi halinde birçok olayda sabit olduğu üzere tehlikeyi tereddütsüz seçmişlerdir. Meselâ düşmanların kalplerine korku ve dehşet salmak ve bu şekilde İslâm'ın şevk ve kuvvetini artırmak maksadıyla bir askerinin büyük bir ordu ile üzerine hücumunu İslâm güzel karşılayıp takdir ettiği halde muzaffer olması ümitsiz kör ve âciz bir kişinin bu yoldaki hareketini tehlike sayıyor. Her ne kadar bu hücum yoluna cür'et eden bir askerinin hareketi de kendisine çok tehlikeli ve "*Kendi kendinizi tehlikeye atmayınız*"⁷⁶ âyetin hükmüne girerse de bir kişinin böyle harikulade bir şekilde cesaretini gören düşman ordusu bu askerinin mensup olduğu birlik, kıta hakkında o askere kıyasen bir fikir, düşünce yürüterek muharebe meydanında korkuya kapılıp şevk ve iştîyâklarını kırma ihtimali vardır. Bu

⁷⁵ Hâris el-Muhâsibî başta olmak üzere birçok sûffiyi etkileyen ilk sûfi ve zâhitlerden birisidir. Bkz. Mustafa Kara, "Dârânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, 485.

⁷⁶ el-Bakara 2/195.

ise İslâmiyet için fayda bulunduğu yönüyle iyi karşılanmış, takdir edilmiştir. Âmâ ile âcizin hareketinde böyle bir fayda düşünülemez. *Emir bi'l-maruf nehiy ani'l-münker* vazifesinde de bu minval üzere hareket edilmesi icab eder. Yani eğer onda da eğer din için bir fayda temini muhakkak ise bu konudaki şer'i vazifesini hemen yapması tehlikeyi ortadan kaldırmayı süratle seçmesi müstehaptır. Muhakkik (o konuda bilgi sahibi) değilse mazurdur.

Muhtesib'in Özelliği

Muhtesibin, iyiliği emredip kötülüğü önlemeye çalışan kişinin sayılan bu şartlar ve özelliklerden başka olarak ilim, vera, iyi/güzel ahlâk gibi üç özelliğe de olması gerekir.

İlim lazımdır, çünkü emr-i bi'l maruf nehy-i ani'l-münker'in yapıldığı yer ile sebeplerini, engellerini bilmesi ilim olmasını gerektirir.

Vera⁷⁷ lazımdır. Çünkü muhtesip vera ve takva sahibi olmazsa şahsi isteklerine tabi olup iyiliği emredip kötülüğü sakındırma görevini suistimal etmiş olur.

Güzel Ahlâk lazımdır. Çünkü kötü ahlâk ve sinirli olan bir kimsenin menetmesi için bilmesi ve vera yeterli değildir. Bu iki kuvvetin hakkıyla yapılabilmesi için güzel ahlâk olması lazımdır. Kızgınlık, sinirlilik ve şehvet gibi tehlikelere karşı ancak güzel ahlâk ile karşı konulabilir.

Elhasıl emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker vazifesinin yapılabilmesi için bu üç özelliğin de olması gerekir. Kötülüklerin hakkıyla sakındırılması bu üç özellikle olur. Sayılan özelliklerin olmaması halinde münkerin sakındırılması mümkün olmayıp şahsi hakların çiğnenmesi gibi durum ortaya çıkabilir. Bu durumda da hisbe vazifesi de bir münker haline dönüşür. *"İyiliği emretmeyi ve kötülüğü yasaklamayı ancak emrettiği ve yasakladığı hususta şefkatli olan, emrettiği ve yasakladığı hususta halîm olan, emrettiği ve yasakladığı hususta fakîh olan kimse yapabilir"*⁷⁸ hadisine göre bilmek ve hilm sıfatları muhtesibin emretme ve yasaklama meselesine âit olup mutlaka fakîh ve halîm olması şart değildir.⁷⁹

⁷⁷ Vera', "sakınmak, kaçınmak, çekinmek, haram ve günah olup olmadığı şüpheli hususlardan özenle kaçınıp helâl ve mubahların bir kısmından feragat etmek" anlamındadır. Süleyman Uludağ, "Vera", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIII, 49-50.

⁷⁸ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, hadis no: 7603, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1410), VI, 99; Deylemî, *Firdevsu'l-Ahbâr*, hadis no: 7741, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1986), V, 137.

⁷⁹ Haydarizade İbrahim Efendi, *Emir bi'l-Maruf Nehiy anil Münker-3*, Sebilürreşad, Ay: 10, (Yıl: 1334), cilt: 15, Sayı: 372, Sayfa: 139-140.

Makâle- 4⁸⁰

Münker'in Şartları

Muhtesib fih diğerk bir tabirle münker denilen yasak fiil için de dört şart dikkatlere sunulmuştur:

1- Fiilin haddi zatında münker fiillerden olmasıdır. Münker kavramı masiyet kelimesinden daha geniştir. Bazı durumlarda masiyet mevcut olmadığı halde münker mevcuttur. Meselâ içki için bir sabi çocuğun veya delinin bu fiili hakkında masiyet olmadığı halde münker sayılır. Ancak içki içmek, kötü fiillerden sayıldığından başkalarına da alıştırmamaları için çocuk ve delinin bu fiillerinin yasaklanması yönü daha uygundur.

2- Münkerin halen mevcut olmasıdır. İçki meclisine son vermiş olan birisine sakındırma muâmelesi yapılamaz. Bu gibiler hakkında muâmele şekli hukuka âittir. Ancak gecenin girmesiyle beraber tekrar bu günâhu yapabileceği kesinse böyle kimselere va'z-u nasihat suretiyle vazgeçmesi sağlanır. İnkâra kalkıştığı takdirde va'z-u nasihatten vazgeçilir. Çünkü münkeri günâhu inkâr etmesine karşı va'z-u nasihata devam etmek, o kişi hakkında su-i zanna sebep olacağı ve bir müslüman kişi hakkında su-i zanda bulunmanın câiz olmadığı bilinmektedir.

3- Münkerin tecessüse, araştırmaya gerek kalmaksızın açık olması gerekir. Evinin kapısını kapatıp içeride günâh işleyeni araştırmak câiz değildir. "...birbirinizin kusurunu araştırmayın..."⁸¹ âyetine göre tecessüs yani gizli (özel) durumlarını araştırmak yasaklanmıştır.

Hz. Ömer'in Münkeri Engellemesi

Rivâyet olunur ki Hz. Ömer (v.23/643) bir gün bir kimsenin duvarından atlamak suretiyle evine girip içeride günâh işlediğini görmüş, şer'i hükmün icrası için çaba sarfedince o kimse "Ya Ömer, eğer benden bir günâh, masiyet vaki olduysa senden üç suç vaki oldu. "...birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın..." emri ile araştırmak yasak iken siz tecessüs yaptınız. "Ey inananlar! Kendi evlerinizden başka evlere izin alıp halkına selâm vermeden girmeyin."⁸² âyetine göre kapıdan girmeniz gerekirken duvarı atlayarak içeri girdiniz. "...Halkına selâm vermeden girmeyin" âyeti varken siz selâm dahi vermediniz, dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, tevbe ettirmekten başka hiçbirşey yapamadan ayrıldı. Bir gün minber üzerinde olduğu halde bu meselede Ashab-ı Kirâmın görüşünü almak istedi. Müslümanların imamının bizzat bir münkeri görerek işleyene hadd uygulamasına yetkisi var mıdır?

⁸⁰ Haydarizade İbrahim Efendi, *Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker-4*, Sebilürreşad, Sayı: 373, Ay: 10, (Yıl: 1334), cilt: 15, sayfa: 161-2.

⁸¹ el-Hucurat 49/12.

⁸² en-Nur 24/27.

suâline Hz. Ali (v. 61/680) “Bir adaletli kişinin görmesi yeterli olmayıp iki kişinin görmesi gerektiği” görüşünü bildirmiştir.

Bu böyle olmakla beraber sarhoş olan kimselerin nârâ ve bağürmaları gibi araştırmaya gerek kalmadan ev içerisinde olmakta olan şeyleri cadde ve sokaktan geçenlere duyuran ve ilân eden hallerden olması ihtisap vazifesini ilgilendireceğine izaha ihtiyaç yoktur.

Bununla beraber bu gibi meselelerde tecessüs manasını ifade eden hallerde de son derece dikkat etmek gerekir. Hatta bir fasıkın paltosu vs. elbisesi altında gizlemiş olduğu bilinen şeyin şarap şişesinden ibaret olduğuna dâir bir iz, alâmet görmedikçe “O şişenin şarap olup olmayacağını anlayacağım, çıkar göreyim” diyemez. Çünkü o kimsenin günâhını ortaya çıkarmak, o şeyin şarap olması ile anlaşılmaz. Olabilir ki o şişe sirke veya başka bir şeydir. Fasıkın da diğer insanlar gibi bu gibi şeylere ihtiyacı vardır. Onu gizlemesi haram şeylerden olduğuna delil olmaz. Zira insanın bir şeyi gizlemesinde birçok maksatlar, sebepler olabilir.

4- Münkerin ictihada hâcet kalmaksızın münker olduğunun bilinmesi gerekir. İctihad meselesi olan mesele hisbe vazifesini ilgilendirmez. Şu halde sırtlan ve keler eti yiyen Şafii mezhebine mensup bir kişi hakkında ve Hanefi mezhebine mensup bir kişinin içecek çeşidinden olmayan şeyler için zevi’l-erhamdan (akraba) olmak sıfatıyla mirasa nâil olması gibi birçok şer’i meselede bu hüküm geçerlidir. Her Müslüman istediği müctehidin görüşüne uyabilir.

Muhtesip aleyh diğer bir deyişle yasak fiili yapan kimseye gelince yasak fiilin münker sayılacak şekilde yapılması şarttır. Bunun için de muhtesip aleyhin yalnız olması yeterlidir. Mükellef yahud mümeyyiz olması şart değildir. Mükellef olmayan sabinin içki içmekten, mümeyyiz olmayan delinin zinadan yasaklanması şu esastan dolaydır.

Sabinin içki içmesinden, delinin zinadan yasaklanması gerektiği gibi bir hayvanın da birisinin tarlasına girip telef etmesi, zarar vermesi durumunda da bunun engellenmesi gerekir. Fakat hisbe görevini yapanlara hayvanlar da dâhil değildir. Çünkü hisbe, haddi zatında münkeri yapanı Allah’ın hakkından dolayı münkerden, kötülükten alıkoymaktan ibarettir. Bu, bir nevi onu kötülükten kurtarmak demektir. Sabinin içki içmesinin, delinin zina yapmasının yasaklanması, engellenmesi de Allah’ın hakkına dayanır. Biri Allah hakkı, diğeri kul hakkı ile ilgilidir. Bu iki hak ise ayrı ayrı illetlerden ibaret olmakla beraber birbirlerinden ayrılabilirler.

Meselâ biri bir başkasının organını rızasıyla kesecek olursa gerçi bunda o adamın hakkı düşer ise de fiil günâhtan sayıldığı içindir. Hayvanın ekili tarlayı telef etmesi meselesinde gerçi hayvan için günâh mevcut değilse de başkasının hakkı için menedilmesi sabittir. Şu kadar var ki bu sakındırma illeti, yani sebebi hayvanın zatına âit olup bir Müslümanın malının ziyan olmaması, muhafaza edilmesine yöneliktir. Çünkü gayb ve meşakkati

gerektiren sebepler olmadıkça bir Müslümanın ziyana maruz malının muhafaza edilmesi her Müslüman üzerine vaciptir. Hayvanın leşi yediği veyahut bir kabın içindeki şaraptan içtiği görüldüğü takdirde men yönüne gidilememesi, telef olabilecek tarlaya gitmesindeki yasaklanan illet hayvana raci olmadığı anlaşılır. Yasaklanma illeti, sebebi hayvana raci olsaydı hayvanın leş ile şaraptan da menedilmesi lazım gelirdi.⁸³

Sonuç ve Değerlendirme

Şeyhülislâm Haydarizâde İbrahim Efendi'nin "*Emir Bi'l-Ma'rûf Nehiy Ani'l-Münker*" adlı makalelerinden şunu anlıyoruz ki; İslâm mezheplerinin hepsi iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışmanın gerekli olduğunda ittifak etmişlerdir. *Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker* de denilen bu prensip, Kur'ân ve Sünnette delilleri sarıh olarak mevcuttur.⁸⁴ "*Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar... İyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar...*"⁸⁵ âyetinde Allah'a ve âhirete iman esaslarının yanında, mü'min erkekler ve kadınlara emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker görevinin zikredilmesi mü'minde mutlaka olması gereken bir özelliğe işaret etmektedir. Ayetteki *ولتكن منكم أمة* "*Sizden bir topluluk bulunsun*"⁸⁶ ifadesi, bunun gerekliliğini açıkça ortaya koyar.⁸⁷ Mu'tezile'ye göre aklen vucub olan bu görev,⁸⁸ Ehl-i Sünnet'e göre ise "Farz-ı kifâye" çeşidinden olup, görev bir fert veya bir cemaat tarafından yapılırsa diğerlerinden düşer.⁸⁹

Mu'tezile'nin beş esasından (usul-u hamse) biri "*emr-i bi'l-maruf, nehy-i ani'l-münker*"dir. Bu prensip, toplumun yaşaması bakımından önemli bir görevdir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin aksine bu ilkenin hayata geçirilmesi için kuvvete başvurmak da gereklidir.⁹⁰ Haricî düşüncede kendi anlayışlarına göre kâfir ve fasık saydıkları kişileri, yöneticilere *emir bil maruf nehy ani'l münker* yapıyoruz diye isyan ettikleri, kılıç çektikleri,⁹¹ Şiâ'nın da kendilerinden olmayan halifelere karşı isyana giriştikleri tarihi bir gerçektir.⁹² Hâricîler, Gulat-ı Şiâ'dan olan İsmailiyye, Zeydiyye, Vehhâbilik ekolleri, iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak konusunda kuvvet kullanmayı, şiddete başvurmayı câiz hatta gerekli görürken Şiâ'nın İmamiyye kolu, Ehl-i Sünnet ve Mürcie ekolleri ise kuvvet, şiddet kullanmaya dayalı bir uygulamayı benimsememişlerdir. İslâm devletlerinde

⁸³ Haydarizade İbrahim Efendi, *Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker-4*, Sebülürreşad, Sayı: 373, Ay: 10, (Yıl: 1334), cilt: 15, sayfa: 161-2.

⁸⁴ Bkz. Ali İmran 3/114; et-Tevbe 9/71.

⁸⁵ et-Tevbe 9/71.

⁸⁶ Al-i İmrân 3/104.

⁸⁷ Bkz. Muhammed Ebû Zehra, *İslam Hukuk Metodolojisi*, Terc. Abdulkadir Şener, (Ankara: Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1973), s. 175-6.

⁸⁸ Bkz. Kâdi Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, s. 742-3.

⁸⁹ Bkz. Cüveyni, *Kitabu'l-İrşad*, s. 299; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, s. 215.

⁹⁰ Bkz. Kâdi Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, s.149 vd.

⁹¹ Bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 54; Fığlalı, "Hariciler", *DİA*, XVI, 169 vd.

⁹² Bkz. Mustafa Öz, "Şiâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, 111-4.

genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilât olan hisbe faaliyetleri hakkında Haydarizâde İbrahim Efendi “*muhtesibin Müslüman, mükellef, güçlü olması şarttır*” diyerek iyiliği emredip kötülüğü yasaklayacak görevlinin özelliklerini sıralar. Konuyu inceleyen İslâm âlimleri, dinî mükellefiyetlerden sayılması ve otorite tesisini, bazı durumlarda da güç kullanımını gerektirmesi dolayısıyla hisbe faaliyetini yürütmekle görevli memurun yani muhtesibin edâ ehliyeti tam, hür ve mükellef, Müslüman olması şartları üzerinde dururlar. Âlimlerin çoğunluğu, sorumluluk alanına giren meselelerde meşrû olanla olmayarı (ma’rûf, münker) ayırabilecek seviyede dinî-meslekî bilgisi bulunmasını yeterli görürler. Muhtesibin Müslüman ve âlim olması hisbenin sıhhat şartı, edâ ehliyetinin tam olması vücb şartıdır. Hz. Peygamber ve Halife Ömer, kadın sahâbîleri hisbe faaliyetleriyle görevlendirdikleri için kadınların da muhtesib tayin edilmesi câiz görülmüştür. Ayrıca ölçü tartı, para ayarı ve fiyat denetlemesi yapacak kadar hesap bilmesi de muhtesibde aranan şartlardandır. Bunlardan başka muhtesibde adalet, güzel ahlâk, güvenilirlik gibi faziletlerin bulunması ihtisabın âdâbından hatta bazılarında göre şartlarından⁹³ Haydarizâde İbrahim Efendi de *ilim, vera ve güzel ahlâk*’ın muhtesibin şartlarından olduğunu söylemektedir.

Yine Haydarizâde İbrahim Efendi, bir konuda farklı görüşler olabileceğinden “*İctihad meselesi olan mesele hisbe vazifesini ilgilendirmez*” diyerek iyiliği emretme kötülüğü yasaklama işlerinin kesin, belirli konularda olması gereğini söyler. Çünkü âlimlerin ihtilâf halinde bulunduğu meseleler emir ve nehiy konusu olmaz. Değilse kargaşa ve huzursuzlukların kaynağı olabilir.⁹⁴ Mu’tezilî âlimlerden Kadı Abdülcebbar (v.415/1025), bu görevin yerine getirilmesinin şartlarını, kesin açıklık; yani emredilen şeyin kesin olarak iyi, yasaklanan şeyin de kesin olarak kötü olduğunun bilinmesi, münkerin maddi bir delilin işaretinin olması, sözünün tesirli olacağını bilme, canına ve malına bir zarar gelmeyeceğinin bilinmesi, münkerden daha büyük bir zarara sebebiyet vermeyeceğini bilmek olarak sıralar.⁹⁵

Ehl-i Sünnet’in toplumda yeni haksızlıklara, fitne ve fesada yol açılmasını önlemek düşüncesiyle, emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker faaliyetlerinde yaptırımli fiilî müdahaleleri sadece devlete ve resmî kurumlara bıraktığı, fertlerin ve dolayısıyla sivil örgütlerin yetkisini ise eğitime, aydınlatma ve uyarma gibi barışçı teşebbüsler ve iyiliğe ortam hazırlamakla sınırladığı da görülmektedir.⁹⁶ Ayrıca bu tür faaliyetlerin ehliyetli kimseler tarafından ve sadece ma’rûf veya münker olduğu hususunda İslâm âlimleri tarafından

⁹³ Bkz. Kallek, “Hisbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, 133-143.

⁹⁴ Bkz. Mustafa Çağrıncı, “*Emir bi’l-Mâruf nehiy ani’l-Münker*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XI, 138-141.

⁹⁵ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu Usuli’l-Hamse*, s.148 vd.

⁹⁶ Bkz. Ebû’l-A’la Maverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, (Beyrut:1985), s. 29 vd; Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu’l-İslâmiyye*, Terc. Y.Vehbi Yavuz, (İstanbul: 1994), VIII, 424 vd.

görüş birliği sağlanmış olan konularda olması da toplumun birliği, beraberliği ve devamı için önem arz etmektedir.

Cihad, İslâmî literatürde “*dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek*” şeklinde genel ve kapsamlı anlamlandırılmıştır. Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkerin bir parçası sayılan cihadın İslâm dinini gayri müslimler arasında yayma, müslümanları dış saldırılardan koruma ve bunun için gerektiğinde silâha başvurma faaliyeti için kullanılmasına karşılık emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker içe dönük bir hareket, yani İslâm ümmetinin Kur'an ve Sünnet hükümlerine uygun, faziletli, sulh ve sükûnun hâkim olduğu bir hayat tarzını amaçlayan temel ilkelerden biridir.⁹⁷

Yolda oturanları Hz. Peygamber, “*Yolun hakkını veriniz. Haram olan şeylere bakmayın, gelip geçene eziyet etmeyin, verilen selâmı alın, iyiliği emredip kötülükten menedin*”⁹⁸ diyerek uyarmıştır. Münkeri veya zulmü gören kişi onu engellemez veya susarsa ona ortaktır. Bu görevin ihmâli dindarlığın ortadan kalkmasına, başıbozukluğa, sapkınlıklara, cehalet ve fesâdın yayılmasına yol açma ihtimali vardır.⁹⁹ Hadiste “*Kim bir haksızlık hususunda mazlum kimseyle birlikte yürürse Allah kıyamet günü sırat üzerinde ayakların kaydığı günde onun ayaklarını sabit kılar. Kim bir zalimin zulmüne yardım etmek için onunla birlikte yürürse Allah ayakların kaydığı o günde sırat üzerinde onun ayağını kaydırır*”¹⁰⁰ buyrulurak konunun önemine işaret edilmiştir. Bir rivayete göre Resûlullah, “*İster zalim ister mazlum olsun kardeşine yardım et!*” deyince sahabe: “*mazlumunu anladık, zâlime nasıl yardım edebiliriz ki*” dediklerinde cevaben: “*Zalime yapılacak yardım da onun zulüm yapmasına engel olmandır*”¹⁰¹ diye açıklamada bulunmuştur. “*İyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın, günâh işlemek ve haddi aşmak üzerinde yardımlaşmayın!*”¹⁰² âyeti zulüm ve haksızlıklara önyak olunmamasını ister. Kötülükleri önleme metodunun el, dil ve kalbi ile buğz etme¹⁰³ şeklindeki hadisteki tertibini bazı âlimler zulmü ve kötülükleri önlemede uyarlayıp, el ile müdahale merciinin devlet otoritesi, dil ile müdahale merciinin ilim adamları, kalben buğz etme işinin ise fertlere ait olduğunu ifade ederler.¹⁰⁴

Toplum içinde yaşamak, iyilikleri emredip kötülüklerden kişileri elden geldiğince uzaklaştırmaya çalışma sabır ve metanetle olmalıdır. “*...iyiliği*

⁹⁷ Ahmet Özel-Bekir Topaloğlu, “Cihad”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), VII, 527-534.

⁹⁸ Buhari, Mezâlim, 22; Müslim, Selâm, 2.

⁹⁹ Bkz. Ebu Hamid el-Gazâlî, *Kitâbu'l-Erbâin fi Usûli'd-Din*, (Mısır: 1344), s. 84.

¹⁰⁰ Ebu Davud, Edeb, 46.

¹⁰¹ Buhârî, Mezâlim, 4; Müslim, Birr 62.

¹⁰² Mâide 5/2.

¹⁰³ Müslim, İmân, 78; Tirmizi, Fiten, 11; Ebû Dâvûd, Salât, 232.

¹⁰⁴ Bkz. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru İhyâü't-Turasi'l-Arabi, 1952), IV/49 vd.

*emret, kötülükten vazgeçir... bunlar yapılması gereken azme değer işlerdir*¹⁰⁵; *“İnsanların sıkıntılarına katlanarak toplum arasında bulunan mü’min, onlardan ayrı durup sıkıntılarına katlanmayan insandan daha çok hayırlıdır”*¹⁰⁶ nassları sabrederek toplum içinde yaşamayı tavsiye eder. Çünkü insan sosyal bir varlıktır. Mutlu ve huzurlu yaşayabilmek için toplumda yaşamak durumundadır. Hikmet dolu dünya hayatında her hal ve durum âhirete yönelik imtihan unsuru olabilmekte; *“Kişinin fitnesi (yani imtihanı) âilesinde, malında, nefsinde, çocuğunda ve komşusundadır. Bunlara da oruç, namaz, sadaka, emr-i bi’l-maruf nehy-i ani’l-münker keffaret olur”*¹⁰⁷; *“Ya iyiliği emreder ve kötülükten sakındırırız yahut Allah sizin kötülerinizi sizin başınıza musallat eder. Sonra iyileriniz duâ etmeye kalkışır fakat duâları kabul olmaz”*¹⁰⁸ hadisleriyle de ümmet bu görevin önemi hakkında uyarılmaktadır. Çünkü Müslümanlar bu görevlerini yapmazlarsa kötülükler ve haksızlıklar toplumda alabildiğine yayılır. İlk anda o kötülüğün zararı sadece onu yapanda kalacağı düşünülebilir ama öyle olmaz. Sanki bulaşıcı bir hastalık gibi toplumu sarar ve o kötülükten toplum büyük zarar görür.

Toplumda olması gereken bu prensip, sadece müslüman kişiye mahsus değil, her fert ve kuruluşa âit olması benimsenmiştir. Diyânet İşleri Başkanlığı ve yetkili sivil kuruluşların yaptığı vaaz ve irşad gibi geleneksel islâh faaliyetleri yanında İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakülteleri’nin üstlendiği halka yönelik basın yayın, dergi, konferans, seminer gibi modern usul ve araçlarla yürütülen çalışmalar bu prensibe diğer fertler adına yapılmasına örnek gösterilebilir. Bütün bu hedeflere ulaşmak maksadıyla kurulan dernek, vakıf vb. teşkilâtların İslâmî ölçülere uygun çalışmalarının da toplum için farz-ı kifâye sayılan emir bi’l-ma’rûf nehy ani’l-münker içinde değerlendirilmesi kanaatimizce uygun olacaktır. Bu tür faaliyetlerin kurum planında arttırılarak sürdürülmesi hem İslâm’ın ruhuna hem de modern hayatın gerçeklerine uygun görünmektedir.

İslâm âlimleri siyasî iktidarların iyiliği yaptırma, kötülüğü engelleme işlerinde yetersiz kalabileceğini, hatta bazen bizzat yöneticilerin kötülük ve haksızlığa yol açabileceklerini, *emir bi’l-maruf nehy ani’l münker* ilkesinin ise toplumun selâmeti için konulduğunu, Kur’ân ve Sünnet’te müslümanlardan, herhangi bir resmî veya gayri resmî ayırımına gidilmeden iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma ödevini yerine getirmelerinin istendiğini dikkate alarak fertlerin emir ve nehy sorumluluklarının devam ettiğini düşünmüşlerdir. Buna göre iyi veya kötü olduğu açıkça bilinen hususlarda her müslüman bu görevini yapabilir. Mü’min unutarak, bilmeyerek hata yapabilir. Ancak, müminlerin önemli özelliklerinden biri de hataları üzerinde ısrar etmemeleri; bir başkası

¹⁰⁵ Lokman 31/17.

¹⁰⁶ Tirmizi, Kıyamet, 55; İbn Mâce, Fiten, 23.

¹⁰⁷ Buhari, Savm, 3; Müslim, Fiten, 27.

¹⁰⁸ İbn Mâce, Fiten, 20.

tarafından uygun bir şekilde uyarılıp hata yaptıklarının şuuruna varınca hemen düzeltip doğru olanı benimsemeleridir.¹⁰⁹

Toplumunu ıslah ve tanzim etmek isteyen kişiler ilk önce kendilerini düzeltmeli, iyiliği emr ve kötülükten nehiy hususundan önce kendilerinden başlamalıdır. Her fert, hak yolunu tutup kendini bizzat düzeltince, başkasına örnek olması, kurtuluş ve hidayetinin diğerine bulaşması nisbeten kolay olur. Hz. Peygamber fertlerin hiç ses çıkarmadığı, "bana dokunmayan yılan bin yaşasın, bana ne ve sana ne" gibi kötülüklerle engel olmayıp gaflet içinde yüzen bir toplumun fertlerine felaketlerin umumi gelme durumunu şöyle bir misalle açıklar: "Allah'ın menettiği hududu koruyan ile korumayan kimsenin misali, bir gemide kur'a ile yerlerini belirleyen kimselerin misali gibidir. Buna göre, bazıları geminin üst katına, bazıları ise, geminin alt katına yerleşirler. Geminin alt katında olanlar, susadıkları zaman üst kattakilere uğrayarak, "kendi bulunduğumuz kattan bir delik açsak ve üst kattakilere zarar vermesek" derler. Bu durumda, eğer üst kattakiler, onları bu istekleriyle baş başa bırakırlarsa, hepsi birlikte batmaya mahkûmdur. Eğer onlara engel olurlarsa, hem onlar hem de kendileri kurtulur."¹¹⁰

Kalbin tasdikinden ibaret olan imân, gâye bakımından sadece vicdanî bir inançtan ibaret değildir. İmân, insanın kalp ve vicdanında gerçekleştirdiği değişiklikleri davranış/amel yoluyla dışa yansıtmayı gerektirir. İmân sahibi bir insan, hem dünyasını hem de âhiretini cennetlere çevirecek bir güce sahiptir. İmânın kâmil manada kendinden bekleneni yerine getirmesi, ihtiva ettiği hakikatlerin yerli yerince kullanılmasına bağlıdır. İman, davranışlarımızın oluşmasına yol açan bir şuur üretir. Bu şuur, ibadetler ve salih amellerle desteklendiğinde güzel ahlâk ve davranışlar olarak tezahür eder. İmânın pratik hayata yönelik görünümü olan iyi davranışlar, kalpteki sevgiye ve bilgiye dayalı samimi imânın meyvesi ve vahyin hayata dönüşmesidir. Bu manada iyi ve güzel davranışlar sergilemek, Allah'a karşı kulluk görevini gerçek anlamda yerine getirmenin en önemli göstergesidir.¹¹¹ İnanan insanın bir özelliği olan iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma ilkesi, önce kendinden başlayarak, âilesi, çevresi, toplumu, ülkesi, vs. şeklinde olmalıdır. Kur'ân ve Sünnetin, örf ve âdetlerin öğrettiği iyilikleri kendisine ve çevresine önce kendi göstermeli, yaşamalı yani hâl ile anlatmalı, kötülükleri de kendisi yapmamalı ve çevresindekileri de elinden geldiğince önlemeye çalışmalı, "sizden kim bir münker görürse onu eliyle değiştirsin. Eğer buna yetmezse diliyle değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle ona buğz etsin. İmanın en zayıfı da budur",¹¹² hadisini hayatına düstür edinmelidir. Bilinmelidir ki dünya ve âhiret mutluluğun elde edilmesi,

¹⁰⁹ Al-i İmran 3/135.

¹¹⁰ Buhârî, Şerike, 6.

¹¹¹ Osman Oral, "İmânın Sosyal Hayatta Tezâhürleri –Doğruluk, Güzel Ahlak, Sevgi ve Kardeşlik", Bilimname, XXVII/2, (2014): 171.

¹¹² Müslim, İmân, 78; Tirmizi, Fiten, 11; Ebû Dâvûd, Salât, 232.

hikmetlerle dolu imtihan dünyasının âhirete yönelik iyi değerlendirilmesiyle mümkündür.

Kaynakça

- Abdulvehhab, İbn Muhammed, *Keşfu's-Şubuhât*, Mekke: 1986.
- Akçay, Mustafa, "Zelle", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, 223-225.
- Akgündüz, Murat, *Türkler, Osmanlı Devlet Teşkilâtında Şeyhülislâmlık*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, İstanbul: Medrese Yayınları, 1980.
- Ali Nasıf, *Et-Tacü'l-Cami' Li'l-Usul Fi Ehadisi'r-Resul*, Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, 2006.
- Altınsu, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- Bağdadi, Abdulkahir Ebu Mansur, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Mezhepler Arasındaki Farklar, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Bakıllanî, Ebû Bekr, *Temhid'ul-Evail ve Telhis'ud-Delâil*, Thk. İmaduddin Ahmed Haydar, Beyrut: Müesseset'ul- Kutûb'is-Sekafiye, 1986.
- Beyhaki, Muhammed B. Hüseyin, *Şuab'ul-İman*, Beyrut: 1410.
- Beyhaki, Muhammed B. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlmi Kelâm*, İstanbul: 1959.
- Buhari, Ebû Abdullah, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Ceride-i İlmiye, Yıl: 5, Sayı: 51, Kasım: 1919, sayfa: 1239.
- Cüveyni, İmâmü'l-Haremeyn, *Kitabu'l-İrşad*, çev. A. Bülent Baloğlu v.dğr., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Çağrı, Mustafa, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy anî'l-Münker", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XI, 138-141.
- Danişmend, İsmail Hami, *Osmanlı Devlet Erkânı*, İstanbul: Türkiye Yayınları, 1971.
- Deylemi, Hafız Ebu Şüca, *Firdevsu'l-Ahbâr*, Beyrut: Daru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1986.
- Dumlu, Ömer, *Kur'ân-ı Kerim'de Maruf ve Münker*, İzmir: 1999.
- Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-Ebsat*, Trc. Mustafa Öz, İmamı Azam'ın Beş Eseri, İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1992.
- Ebu Davud, Süleyman b. Es'as, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

- Ebu Zehra, Muhammed, *İslam Hukuk Metodolojisi*, Terc. Abdulkadir Şener, Ankara: Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1973.
- Efe, Âdem, "Sebilürreşad", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 51-3.
- Eldem, Edhem, *Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Matbası, 1977.
- Eş'ari, Ebu'l-Hasen, *Kitabu Makalatü'l İslâmiyyin ve İhtilafi'l-Musallin*, tashih: Helmut Ritter, Wiesbaden: 1980.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, "Hariciler", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, 169.
- Gazâli, Ebu Hamid, *Kitâbu'l-Erbâin fî Usûli'd-Din*, Mısır: 1344.
- Gazâli, Ebu Hamid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, trc. Ahmed Serdaroġlu, İstanbul: 1974.
- Gökay, Fahreddin Kerim, "Yeşilay Nasıl Doğdu, Nasıl Gelişti?" Yeşilay, sayı: 485, Nisan 1974, s. 7.
- Haydarizade İbrahim Efendi, Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker-1, *Sebilürreşad*, Yıl: 1334, Ay: 9, cilt: 15, Sayı: 368, Sayfa: 65-66.
- Haydarizade İbrahim Efendi, Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker-2, *Sebilürreşad*, Yıl: 1334, Ay: 9, cilt: 15, Sayı: 370, Sayfa: 108-110.
- Haydarizade İbrahim Efendi, Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker-3, *Sebilürreşad*, Yıl: 1334, Ay:10, Cilt: 15, Sayı:372, Sayfa: 139-140.
- Haydarizade İbrahim Efendi, Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker-4, *Sebilürreşad*, Yıl: 1334, Ay: 10, Sayı: 373, Cilt: 15, sayfa: 161-2.
- Haydarizade İbrahim Efendi, Vehhabilik-1, *Sebilürreşad*, c.17, Sayı: 441, Ay:9, Yıl: 1335, sayfa: 203-205.
- Haydarizade İbrahim Efendi, Vehhabilik-2, *Sebilürreşad*, cilt: 17, Sayı: 442, Ay:9, Yıl: 1335, sayfa: 216-218.
- Haydarizade İbrahim Efendi, Vehhabilik-3, *Sebilürreşad*, cilt: 17, Sayı: 443, Ay: 10, Yıl: 1335, sh. 3-5.
- Haydarizade İbrahim Efendi, Vehhabilik-4, *Sebilürreşad*, cilt: 13, Sayı: 443, Ay: 11, Yıl: 1335, Sayfa: 64-66.
- Haydarizade İbrahim Efendi, *es-Sıratü'l-Mustakim*, İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1988.
- <http://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal/tarihce.html>. (erişim: 01 Aralık 2015).
- İsfehâni, Ebû'l- Kasım el-Hüseyyin, Râġıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l- Kur'ân*, tahk. S. A. Ravâviri, Beyrut: 1992.

- İbn Arabi, Ebu Bekr Muhammed, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, tahk. A. Muhammed Becavi, Beyrut: trs.
- İbn Abd Rabbih, Muhammed, *el-Ikdü'l-Ferîd*, Beyrut: ts.
- İbn Mace, Ebû Abdullah, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Manzur, Cemaluddin, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: ts.
- İbnü'l-Emin, Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul: 1969.
- İpşirli, Mehmet-Kemal Beydilli, "Haydarizade İbrahim Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 297-8.
- Kadı Abdulcebbar, Ahmed, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Kahire: 1965.
- Kallek, Cengiz, "Hisbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, 133-143.
- Kara, Mustafa, "Dârânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, 485.
- Kurtubi, Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' Li Ahkami'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru İhyâü't-Turasi'l-Arabi, 1952.
- Kuşeyri, Abdulkerim, *Risale*, Terc. Süleyman Uludağ, Kuşeyri Risalesi, İstanbul: 2009.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur, *Te'vilatü Ehli's-Sünne*, tahk. F. Yusuf el-Hiyemi, Beyrut: 2004.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Kont: Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mîzân Yayınları, 2005.
- Maverdi, Ebû'l-A'la, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, y.y., Beyrut: 1985.
- Müslim, Ebû'l Hüseyin Müslim b. el-Kuşeyri, *es-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yay, 1981.
- Neşşar, Ali Sami, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefi Fi'l-İslâm*, Mısır:1965.
- Oral, Osman, "Haydarizade İbrahim Efendi'nin Vehhâbîlik Adlı Makalesi", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VII/2, (2014): 71-102.
- Oral, Osman, "İmânın Sosyal Hayatta Tezâhürleri, Doğruluk, Güzel ahlâk, Sevgi ve Kardeşlik", *Bilimname*, XXVII/2, (2014): 159-175.
- Oral, Osman, *Kelâm Ekollerine Göre Başkanlık ve Seçimi*, Ankara: Tiydem Yay, 2015.
- Öz, Mustafa, "Râfizîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, 396-7.
- Öz, Mustafa, "Şiâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, 111-4.
- Özel, Ahmet-Topaloğlu, Bekir, "Cihad", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 527-534.

- Öztuna, Yılmaz, *Devletler Ve Hanedanlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Râzî, Fahreddin, *Mefatihü'l-Gayb*, y.y., İstanbul: 1307.
- Râzî, Fahreddin, *İsmetu'l-Enbiya*, y.y., Kahire: 1968.
- Râzî, Fahreddin, *El-Muhassâl Efkaru'l-Mütekaddimîn Ve'l-Müteahhirîn*, Lübnan: 1984.
- Şehristânî, Ebû'l Feth, *Kitabu'l Milel ve'n Nihal*, y.y., Kahire: 1968.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Ankara: 2004.
- Uludağ, Süleyman, "Vera", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIII, 49-50.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.
- Zebidi, Muhammed Murtaza el-Hüseyni el-Vasiti, *Tâcü'l-Arus Min Cevahiri'l-Kamus*, Mektebetül-İlmiye, Beyrut: trs.
- Zuhayli, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmiyye*, terc. Yunus Vehbi Yavuz vd. İstanbul: 1994.